

XIINXALA DANDEETTII BARREESSUU BARATTOTA
KUTAA TORBAFFAA: HAALA MANNEEN BARNOOTA
SADARKAA TOKKOFFAA MARSAA LAMMAFFAA
MAGAALA GAASARAA IRRATTI XIYYEEFFATE.

RAGGAASAA ASAFFAAN

YUUNVARISTII ADDIS ABABAA
KOLLEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JORNALIZIMMIIFI QUNNAMTII, MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUFU FOOKLOORII

HAGAYYA, 2009/2017
FIFINNEE

XIINXALA DANDEETTII BARREESSUU BARATTOTA
KUTAA TORBAFFAA: HAALA MANNEEN BARNOOTA
SADARKAA TOKKOFFAA MARSAA LAMMAFFAA
MAGAALA GAASARAA IRRATTI XIYYEEFFATE.

RAGGAASAA ASAFFAAN

GORSAAN:TOLAMAARIYAAM FUFEE (PHD)

WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSISUUN GAMISAAN
GUUTTACHUUFMUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOKILOORIITIIF DHIHAATE

YUUNVARISTII FINFINNEE
KOLLEJII NAMUMMAA, QORANNOO AFAANOOTAA,
JORNALIZIMMIIFI QUNNAMTII, MUUMMEE, AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOKILOORIIF

HAGAYYA, 2009/2017
FINFINNEE

Yuunnivarsitii Finfinnee
Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraan Booddee

Waraqaan qoranno ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu Barsiisuun guuttachuuf Raggaasaa Asaffaatiin mata-duree “Xiinxala Dandeettii Barreessuu Barattota Kutaa Torbaffaa: Haala Manneen Barnoota Sadarkaa Tokkoffaa Marsaa Lammaffaa Magaala Gaasaraa Irratti Xiyyeeffate.jedhurratti.” qophaa’e ulaagaa Yuuniivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree mirkaneessituu

Qoraa Alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti Gaafatamaa Mummee Yookiin Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa (MA)

Axareeraa

Kaayyoo qorannichaa, hanqina barattoonni manneen barnoota Magaalaa Gaasaraa kutaa Torbaffaa Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban xiinxaluun adda baasuudha. Qorannichaaf wanti ka'uumsa ta'e xiinxala barattoonni mana barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} Marsaa 2^{ffaa} kutaa torbaaffaan qaban adda baasuun hanqinaalee mul'ataniif furmaata kaa'uf yemmuu ta'u; manneen barnoota kunneen mala iddattoo akkayyoon filataman. Qorannoon kunis, mala makaatti gargaarame. Qorannicha milkeessuuf irraawwatoota qorannoof barbaachisan filamuun hojiira ooleejira. Haaluma kanaan, mala carraa tasaa salphaan (simple rondom sampling)n barattoota (%35) ,dhiira 42fi durba 37 ida'ama 79fi barsiisonni Afaan Oromoo kutaa 7ffaa lama qofa waan ta'aniif lamaan isaanii mala iddattoo akkayyoo fudhachuun ragaa akka kennaan taasifamee jira. Akkasumas, meeshaaleen funaansa ragaalee qorannoo kanaaf fayyadaman kanneen akka qormaataa, bargaaaffii, afgaaaffiifi xiinxala dookumatiin ragaaleen funaanaman walitti qabamanii qaacceffaman jiru. Argannoowwan qorannoo kana irraa argaman akka mul'isanitti, barattoonni sirna barreeffama afaan Oromoo eeganii qubeessuu, sirna tuqaalee bakka barbaachisutti fayyadamuu, qub-guddeessaa bakka barbaachisutti galchuu, keeyyata sirrii barrssuu, seerluga sirrii ta'eetti fayyadamuufi walta'umsa yaada eeguun bareessuurratti hanqina ykn rakkoo qabaachuun isaanii hubatamee jira. Kanamalees, ilaalchi barsiisonni dandeettii barreessuu barattootaa irratti qabaniifi dandeettii kana akka barattoonni cimsatanii godhuu irratt xiyyeeffannoon isaani laatannif xiqqaa ta'uusaa hubatmeera. Dabalataanis, hubannoon, fedhiifi kaka'uumsi barattoonni dandeettii barreessuu shaakalaan cimsachuuf qaban baay'ee xiqqaa ta'uufi barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan shaakala barattoonni barreessuurratti taasisanirratti duubdeebii ykn yaada sirrii ta'eefi dogoggoran barreessan addaan baasuun kennuun madda dogoggoran barreessuu barattoota hambisuudhaaf gahee isaanii bahu irratti rakkoo akka qaban hubatameera. walumaagalatti, argannoo qorannoo kanaarraa ka'uun barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan shaakala barreessuu barattoonni taasisan irratt duubdeebii sirriifi ijaaraa ta'e kennuun maddota dandeettii barreessuu irratti dhiibbaa fidan dhabamsiisuudhaaf gahee qaban beekanii osoo hojiirraa oolchanii gaariidha. Dabalatanis, qaamoleen mootummaas hanqina barreessuu barattootaa biratti mul'atan kana hambisuuf ogeessota afaan waliin ta'uun leenjii hojiirraa yeroo yeroon akaataa barsiisonni itti barattoota shaakalsiisan irratti osoo kenanii filatamaadha.

Galata

Hunda dura fayyaa, yaadafi qalbii naaf kennee, hojii koo kana jalqabee akkan xumuru kan na taasise Waaqayyoof galanni haa ta'u.

Waaqaa gaditti afaan keenyaan akka barannu gochuu bira darbee sagantaa digirii lammaffaa afaan keenyaan akka hordofnuuf ofii lubbuu isaanii dhabanii nuun ifatti kan nu baasan qabsaa'ota Oromoo hundaaaf galanni koo dachaadha.

Itti aansuudhaan jalqaba qorannoo kanaa irraa eegaluun qajeelfama qorannoon ittiin gaggeeffamu yaadolee deeggarsaa osoo hin hinfatin yeroo isaaniifi ogummaa isaanii aarsaa gochuun kan na gaargaara turan gorsaa koo Tolamaariyaam Fufaatiif (PhD) galanni koo daran olaanaa dha. Gorsan abbummaafi ogummaa isaan naaf gochaa turan milkaa'ina qorannoo kanaaf shoora olaana qaba. Umurii dheeraa Rabbi isaniif haa kennu.

Itti aansuuns harmee kooffi abbaa koo osoo hin baratiin na barsiisuun sadarkaa kanaan na gahaniif galanni koo daangaa hin qabu.

Akkasumas, haadha manaa koo Tigisti Fiqaaduufi Ilma koo Naa'ol Raggaasaaf galata guddaan dhiyeessaaf

Haaluma walfakkaatuun barsiissaa Gossaayee Daadhiin yaadaan kan na gargaareefi na jajjabeesseef galanni koo guddaadha..

Dhumarrattii, qamoota yaadaan, humnaafiqarshiidhaan akkasumas odeeffannoo garaagaraa naaf kennuun milkaa'ina hojii kanaatiif naaf tumsan galanni koo olaanaadha.

Gabajee, kottoonfachiistuufi Jibsoo

Qorannoo kana keessatti jechoota qorataan qorannoo isaa keessatti yaada isaa ittiin ibsachuuf itti fayyadamuun namoota bira qorannoo kana dubbisaniif dhiyaate

MB	Mana Barumsaa
WCST	Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa
GST	Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa
Sad.	Sadarkaa
Axereera	Abstract
Duubdeebii	Feedback
Dhugummaa	Validity
Gahee	Role
Iddattoo	Sampling
Mala qorannoo akkamtaa	Qualitative Method
Mala qorannoo ammamtaa	Quantitative Method
Mala Ibsa	Descriptive method
Mala Makaa	Mixed method
Rakkoo xinqooqaa	Linguistic problems
Rakkoo yaad-sammuu	Cognitive problems
Rakkoo xinsammuu	Psychological problems
Saxaxa qorannoo	Research Design
Ariirata	Background

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axareeraa	i
Galata	ii
Gabajee, Kottoonfachiistuufi Jibsoo	iii
Baafata	iv
Baafata Gabaateewwanii	vii
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1. Ariirata Qorannichaa.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....	2
1.3. Kaayyoon Qorannichaa.....	4
1.4. Faayidaa Qorannichaa.....	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	5
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7. Qindoomina Qorannichaa	7
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	8
2.1. Sakatta’a Barruu Yaadrimee.Sakatta’a	8
2.2. Maalummaa Barreessuu	8
2.3. Faayidaa Barreessuu	10
2.4. Amaloota Barreeffama Gaarii	11
2.4.1. Tokkummaa	11
2.4.2. Walqabatiinsa.....	12
2.4.3. Xiyyeeffannoo.....	13
2.4.4. Guutummaa.....	13
2.4.5. Tartiiba Ijaarsa	13
2.5. Dandeettiin Barreessuu Maaltu Ulfaataa Taasisa?	14
2.5.1. Rakkoo Xin-Qooqaa	14
2.5.2. Rakkoo Xin-sammuu	15
2.4.3. Rakkoo yaad-sammuu.....	15
2.6. Sadarkaalee Adeemsa Barreessuu.....	16
2.6.1. Barreessuun Duraa	16
2.6.2. Yeroo Barreessuu.....	17
2.6.3. Barreessuu Booda	19
2.7. Gahee Barsiisaafi Dandeettii Barreessuu.....	19

2.7.1. Barreeffama Barattootaa Soroorsuufi Barattoonni Akka Waliif Siroorsan Affeeruu	20
2.7.2. Barsiisaan Barreeffama Barattootaa Soroorsuu	21
2.7.2.1. Barattootaa Wal sirreessu	21
2.7.2.2. Barreeffama Barattootaa Madaaluu	22
2.7.2.3. Barreeffama Barattootaarratti Yaada Kennuu	22
2.8. Rakkoolee Barreessuu Keessatti Mudatan	23
2.8.1. Rakkoolee Qubeessuu	24
2.8.2. Rakkoo Sirna Tuqaaleetti Haalaan Fayyadamuu	25
2.8.3. Rakkoolee Qub-Guddeessatti Haalaan Fayyadamuu	26
2.8.4. Rakkoo Hima Sirrii Barreessuu	26
2.9. Maddoota Dogoggoraan Barreessuu	27
2.9.1. Shaakala Barreessuu Dhabuu	27
2.9.2. Meeshaalee Barnootafi Adeemsa Baruu fi Barsiisuu	28
2.10. Miidhaa Dogoggoraan Barreessuun Fiduu	29
2.11. Dandeettii Barreessuu Akkamitti Cimsachuun Danda'ama?	30
2.12. Sakatta'a Barruu Walfakkii	30
Boqonnaa Sadii: Saxaxafi Mala Qoranichaa	32
3.1. Saxaxa Qorannoo	32
3.2. Madda Odeeffannoo Qorannichaa	34
3.3. Iddattoo fi Mala Iddattoo Qorannichaa	34
3.3.1. Iddattoo Mana Barumsaa	35
3.3.2. Iddattoo Barattoota	35
3.3.3. Iddattoo Barsiisota	36
3.4. Meeshaalee Oddeeffannoon Ittiin Funaanamu	37
3.4.1. Qormaata	37
3.4.2. Bargaaffii	37
3.4.3. Af- Gaaffii	38
3.5. Sakatta'a Dookumantii	39
3.5.1. Kitaaba Barataa	39
3.6. mala oddeeffaannoon ittiin qacceffame	39
Boqonnaa Afur: Xiinxalaafi Ibsa Ragaalee	40
4.1. ibsa ragaa odeef-kennitootaa	40
4.2. xiinxalafi ibsa ragaalee madda garaagaraa irraa argaman	40
4.2.1. Xiinxala Raagalee Qormaataan Argamanii	41
4.2.2. Xiinxala Ragaalee Bargaaffiin Argamanii	49
4.2.3. Qaaccessa Bargaaffilee Banafi Ibsaa Isaa	56
4.2.2. Qaaccessa Dandeettii Barreessuu Kitaaba Barataa Kutaa 7ffaa Sakatta'uu ...	58

Boqonnaa Shan: Guduunfaafi Yaada Furmaataa	62
5.1. Guduunfaa	62
5.2. Yaboo/Yaada Furmaataa.....	65

Wabii

Dabalee –A1

Dabalee. A2

Dabalee. B

Dabalee. C

Dabalee. D

Baafata Gabaateewwanii

Gabatee:(1). Jechoota 10fi himoota 7 dubbifameef dhaggeeffatanii sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu barattootaa xiinxaluu.....	41
Gabatee (1.1). Dogoggora barattoonni sagalee dubbachiiftuurratti uuman	42
Gabatee (1.2).dogoggora barattoonni sagalee dubbifaman irratti uuman	43
Gabatee (1.3). Dogoggora ykn hanqina barattoonni hudhaa bakka babaachisutti fayyadamurrattiqaban.....	44
Gabatee .(1.4). Dogoggora barattoonni itti fayyadama sirna tuqaalee irratti uuman	45
Gabatee: (1.5). Dogoggora barattoonni itti fayyadama qub-guddeessa irratti uuman	46
Gabatee: (2) Qormaataa mata duree afur barattoootaaf kenname keessaa tokko filatanii sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu barattootaa xiinxaluu47	
Gabatee: (3). Odeeffannoo barattoonni dandeettiiwwan afaanii afran keessaa kan ulfaauufi sababa isaa ilaalchisuun kennan	
Gabatee: (4). Qaaccessa barsiisonni duubdeebii barattootaaf kennuu	52
Gabatee: (5) jechoaotafi himoota Afaan Oromootiin yemmuu barreessankan irra caalaatti barattootaa rakkisuu hubachuuf.....	53
Gabatee: (6). Kaka'umsaa ofiitiin mata-duree filatanii barreessuun wliif gulaaluu barattootaa.....	55
Gabatee: (7) xiinxala haala dhiyaanna dandeettiiwwan afaanii afran kitaaba barataa afaan oromoo kutaa 7ffaakeessatti dhiyaatan.	59

Boqonnaa Tokko: Seensa

Qorannoon kun dandeettii barreessuu barattoota Kutaa Torbaffaa manneen barnoota magaala Gaasaraa keessa jiran irratti kan geggeeffame yoo ta'u, boqonnaalee shanfi mata-dureewwan adda addaattiin boqonnaalee kanneen jalatti kan dhiyaatandha. Haaluma kanaan, boqonnaa kana jalatti qabxiiwwan akka seen-duuba qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaafi hanqina qorannichaa akka armaan gaditti wal duraa duubaan dhihataniiru.

1.1. Ariirata Qorannichaa

Afaan Oromoo yeroo inni afaan barnoota ta'ee daree barnoota keessatti idileen barumsi itti eegale yeroo dhihoodha. Ergaa Afaan Oromoo Afaan barreeffamaa ta'ee barreeffamoonni adda addaa, daree barnootaas ta'ee daree barnootaan alaatti barreeffamaa akka jiruu beekamaadha. Kanuma ilaalchisee Langa (2005:14) akkas jedha, "Writing is as a ways to communicate with others." jechuun ibse. Kana jechuun barreessuun walqunnamtii namoota gidduutti taasifamuu yookiin karaa ittiin namoonni yaada waljijjiiran ta'uusaa nama hubachisa. Yaada kana deggeruun Pincas (1982:5) "Writing is an instrument of both communication and self expression," jedha. Akka yaada kanaatti barreessuun meeshaa qunnamtiifi yaada sammuu ofii keessaa jiru kan ittiin ibsanidha.

Wasanee, (1996:61) jedhutti "Adeemsa afaan barachuu keessatti dandeettiin barreessuu isa tokkoofi kan bakka guddaa qabuudha," jedha. Yaada kanarraa kan nuti hubachuu qabnu dandeettiin barreessuu adeemsa afaan barachuu keessatti iddoo olaanaa qabaachuu isaati. Haalum walfakkaatuun, barreessuun dandeettii karaa yeroo hedduu barataan tokko barsiisaa isaafi nama dandeettii barreessuu isaa madaaluun mirkaneessudha. Galma ga'iinsi ykn ciminni barataa tokkoos kan irratti hundeeffamu, dandeettii barreessuu barataan sun yoomessa barnootaa keessatti qabu irrattidha. Kanaafuu, baratoonni dirree barnootaa kamiyyuu irratti dandeettii barreessuu isaanii gabbifachuun barbaachisaa ta'uusaa caalaayyuu dirqama ta'uusaati. Sababni isaas, barataan tokko yomessa barnootaa keessatti sadarkaa irra jiruu wajjin haala walgituufi dubbisaan isaa hubachuu danda'uun yaada isaa calaqqisiisuu qaba. Kana hin taane taanaan, walqunnamtiin barreessaafi

dubbisaa sana gidduutti waan hin uumamiiniif dandeettiin barreessuu barataa sanaa hanqina ykn rakkoo qaba jechuudha. (Mulba, 1993fi Italo, 1999)

Afaan Oromoo yeroo ammaa afaan dubbii irraa darbee afaan barreeffamaa, afaan barnootaa, afaan hojii mootummaa, afaan mana murtii, afaan sabqunnamtiifi wkf ta'ee osoo jiruu; barreeffamoota barattoonni sadarkaa adda addaatti barreessan keessatti hanqinaaleen yookiin dogoggoroonni hedduun kanneen akka sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii qubeessuu, sirna tuqaalee bakka barbaachisutti fayyadamuu dhabuu, qub-gudeessa bakka barbachisutti galchuu dhabuu, keeyyata sirrii barreessuu dadhabuu, qindoomina ykn walta'umsa yaadaa eeguun gahumsaan barreessuu dadhabuutu mul'ata. Yaada ilaalchistee, Siisaay (2008:2) Misgaanuu (2011) wabeeffachuun,

Barattoonni hedduun rakkoo yookiin hanqina dandeettii barreessuu qabu; barreeffamatti gargaaramanii sirriitti of ibsuufi yaada isaanii calaqqisiisuu hin danda'an. Fakkeenyaaf, dandeettii barreessuu sadarkaa gadaanaatti to'atamuu danda'an kanneen akka qaajeelchanii barreessuu, jechoota sirriitti qubeessuu, ittifayyadama qub-gudeessaa, sirna tuqaalee fayyadamuu irratti hanqina hedduutu jira. Yeroo barreeffamni barattootaa ifummaa, qindoomina walqabatinsaafi walta'umsa yaadaa akkasumas unka barreeffamaa irratti rakkootu jira.

Kun immoo barumsa irratti dhiibbaa fiduun; ergaa darbu sana hir'uu taasisa, walqunnamtii irratti rakkoo uuma, guddina afaanichaatiif gufuu ta'uu fi barattoonni gara fuula duraatti dorgomaa cimaa akka hin taane taasisuu danda'a. Kanaaf, madda dogoggorafi akaakuu dogoggoraa addaan baasuun furmaata barbaaduun barbaachisaadha. Kanumarraa ka'uun, qorannoon kun hanqina barattoonni Manneen barnoota Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} Magaala Gaasaraa Kutaa 7^{ffaa} Afaan Oromootiin barreessuu irratti xiyyeeffatee kan geggeeffameedha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Dandeettiin barreessuu sadarkaa adda addaatti tajaajila adda addaa kennaa jira. Kunis, barattoonni mana barumsaa keessatti dandeettii kana fayyadamuun waan dhaggeeffatan irraa, waan dubbisaniifi waan ijaan argan irraa odeeffannoo argatan walitti qindeeffachuun akka barreeffataniif dandeettiin kun baay'ee barbaachisaadha. Akkasumas, aadaafi seenaa saba tokkoo, guddinni saayansiifi teekinolojii kan ittiin

dhalootaa dhalootatti darbuudha. Dandeettiin barreessuu kanneen armaan oliifii yoo oollu, qorannoo kana geggeessuuf ka'uumsa kan ta'e yeroo Afaan Oromoo daran guddacha jiru kanaatti, barattoonni mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaafi} qophhaa'ina Gaasaraatti barachaa jiran yeroo baay'ee ga'uumsi isaan dandeettii barreessuu irratti qaban gadi aanaafi barreeffamni isaan barreessanis hanqinaalee sirna barreeffama heddu kan of keessaa qabudha. Haalauma kana irraa ka'uudhaan maddi rakkoo kanaa tarii barattoonni kun sadarkuma gadi aanattuu dandeetti kana cimsachuu ykn gonfachuu irratti rakkoo qabuu laata shakkii jedhuu irraa ka'uudhaan isuma kana adda baafachuudhaaf qorataan barattoota mana barumsaa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa marsaa lammaffaa kutaa torbaffaa irratti qorannoo gaggeessee.

Gama biraatiin, Afaan Oromoon barreessuun bu'a qabeessaa yoo ta'ellee barattoota manneen barumsaa Sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} magaala Gaasaraa kutaa 7^{ffaa} baratan keessatti hanqinni daandeettii barreessuu kun bal'inaan mul'achuu qofa osoo hin ta'in, barattoonni kunniin barattoota sadarkaa gadi aanaa jiran keessaa ga'uumsa fooyyee kan qabaniifi gara sadarkaa lammaffaatti ce'uuf kan dhihaatan yaada jedhu walin dandeettiin isaan qaban waan walhinsimneef barattoonni kunniin filannoo qorannoo kanaa ta'uu danda'aniiru. Rakkoo uumamuuf immoo, fallii akka laatamuuf qorannoo gaggeessuun barbaachisaadha. Kanarraa ka'uudhaan, qorannoon kun hanqina barattoonni manneen barnoota Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} Kutaa Torbaffaa Afaan Oromoon barreessuu irratti qaban hirrisuufi gaaffilee bu'uura armaan gadii deebisuuf yaala. Isaanis:-

1. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti hanqinaalee barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa 1^{ffaa} Kutaa Torbaffaan qaban maal fa'a?
2. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti hanqinaaleen mul'atan rakkoo akkamii fiduu danda'u?
3. Barsiisonni Afaan Oromoo dandeettii barreessuu barattootaa gabbisuuf gahee isaanii akkamitti bahanii jiruu?
4. Maddi hanqina Afaan Oromootiin barreessuu baarattoonni qaban kun maal fa'i? falli isaa hoo maal ta'a?

1.3. Kaayyoon Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaas, barattoonni manneen barnoota Magaalaa Gaasaraa Kutaa Torbaffaa Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban xiinxaluun yaada furmaata ka'uuf.

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa immoo,

1. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti hanqina barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa 1^{ffaa} Kutaa Torbaffaan qaban maalfa'a akka ta'an addaan baasuu.
2. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti hanqinni mul'atu rakkoo akkamii fiduu akka danda'u taddaan baasuu.
3. Barsiisonni Afaan Oromoo dandeettii barreessuu barattootaa cimsuuf gahee isaan qaban addaan baasuun ibsuu
4. Madda hanqinaalee Afaan Oromootiin barreessuu keessaatti mul'atan adda baasuun fala kaa'uu.

1.4 Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kun hanqinaalee barattoonni kutaa 7ffaa mana barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1ffaan gama dandeettii barreessuurratti qaban adda baasuun furmaata lafa kaa'uudha. Kanaafuu, bu'aa qorannoo kanaatti namoonni garee garagaraa gargaaramuu danda'u. Kunis, rakkooleen gamadandeettii barreessuutiin barattoota manneen barnootaa kanatti kutaa 7ffaa baratan mudatu akkasumas rakkoon manneen barnootaa kanaatti eeramanii kuni adda bahe furmaata yoo argate:-

- Barsiisonni manneen barnoota sadarkaa tokkoffaafi lammaffaa Afaan Oromoo barsiisaa jiran rakkoolee barreessuu kana hubachuun haala baruufi barsiisuu irratti hojjechuun jijjiirama akka fidaniif gargaara.
- Manneen barnootaa rakkoo walfakkaataa qabaniifis madda furmaataa ta'uufii danda'a.
- Qaamni sirna barnootaa bocu bu'aa qorannoo kanaa akka ciicaataatti itti fayyadamuu ni danda'a.

- Namoota qorannoo kana fakkaatu irratti gara fuula duraa gaggeessuu barbaadaniif ka'umsa ta'uu danda'a.
- Fooyya'iinsa sirna barnootaa keessatti qooda qabaachuufi kan kana fakkaataniif faayyidaa kenna.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Namni tokko hojii hojjetu galmaan gahuuf daangaa kaawwata. Qorataanis qorannoon isaa akka galma gahuuf daangaa kaawwateera. Qorannoon kunis kan dangeeffame godina Baalee aanaa Gaasaraa manneen barnoota magaala Gaasaraa lama (Waxee Ciimoo fi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa marsaa 2^{ffaa} irrattidha). Aanaan kunmanneen barnootaas adarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} 37 kan qabu yoo ta'u, isaan keessa manneen barnoota 35_n baadiyyaa fagootti kan argamaniidha. Lammeen hafan immoo, magaala aanichaa kan taate, magaalaa Gaasaraatti argaman. Manneen Barnootaa kunniin barattoota magaalaa kana qofa osoo hin ta'in barattoota baadiyyaa naannoo irraa kan dhufaniifi ganda lama kan tajaajiludha. Qorannoon kunis, kan gaggeeffame barattoota manneen barnootaa Waxee Ciimoo fi Gaasaraa sad. 1ffaa marsaa 2^{ffaa} kutaa torbaffaa baratan irrattidha. Manneen barnootaa kunis, mala iddatoo kaayyeeffataan (purposive sampling) filataman.

Sababni qoratan manneen barnoota kanneen filateef, manneen barnoota kun kan turan yookiin bulee yyii waan ta'aniif, barattoota ganda adda addaa irraa dhufantu itti barata waan ta'eef, qorataan yeroo deddeebi'ee ragaa funaanatu gahaa waan hin qabneefi mallaqni qorannoo kanaaf kafalamu gahaa waan hin taaneef qorataan akkuma humna isaatti manneen barnootaa kana lamaan irratti qorannoo isaa gaggeesse.

Gama odeeffannoo qorannoo kanaaf funaaname ilaalchisees, barattoota mannen barnoota sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} magaala Gaasaraa kutaa 7^{ffaa} baratan irratti kan daangeffameedha. Baay'inni barattoota kanaas, dhiira 121 fi durba 104, ida'ama 225, yoo ta'an mana barumsa sadarkaa tokkoffaa Waxee Ciimoo dhiira 100 fi durba 90 ida'ama 190, manni barumsa Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa marsaa lammaffaadhiira 21 fi durba 14, ida'ama 35, dha. Saala lamaaninuu baay'ina barattootaa waliigala keessaa harka (%35) tu fudhatame. Kunis, barattootadhiira 42, durba 37, ida'amna 79 ta'an malacarraa tasaa salphaan (simple random sampling) fudhachuudhaan irratti kan hojjetamedha. Kun kan ta'eef barattoonni filataman kun barattoota kan bakka bu'uu jedhee qorataan waan itti

amaneeff.Akkasumas,kutaa tokko irraa jalqaban Afaan Oromoo waan barataniif ragaa gahaa argachuuf gargaara jedhamee waan itti amanameeffi dhimmi qorannoo kanaas, isaanummaa waan ilaallatuufdha.Baay'inni odeeffannoo kennitoota hamma dabalaa deemu dhugummaan qorannichaalee dabalaa deema waan ta'eef qorataan barattoota kanneenirratti qorannoo isaa gaggeesse.

Walumaagalatti, qorannoon kun hanqina dandeettii barreessuu barattoota kutaa 7^{ffaa} manneen barnoota magaala Gaasaraa qaban irratti dangeeffame. Sababni isaas dandeettiin kun danddeettiwwan afaanii afran keessaa isaa baayyee cimaa waan ta'eef, gabbiffachuuf ulfaatadha.Gama odeeffannoo qaaccessuu ilaalchisees, akkuma beekamu oddeeffannoo qorannoo kanaaf oolu: qormaata, bargaaffii, af-gaaffii fidookumantii sakatta'uu waan ta'eef mala makaatiin (mixed method) qaaccessuurratti kan daangeffameedha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Hojii tokko fiixaan baasuuf wantoonni guutamuu qaban baay'eedha.Wantoonni guutamaan kunniin yeroo tokko tokko guutamanii argamuu danda'u, guutamuu dhabuus nidanda'u.Yeroo guutamuu dhabani ammoo hojjii hojjetamu sanarratti hanqinni mul'achuu danda'a. Haaluma kanaan, hanqinni qorannoo kana inni ijoon kutaa torbaffaafi bareessuu qofa irratti irratti hojetamudha. Akkasumas, qorannoon kun yeroo gaggeeffamu qorataa hanqinaaleen hedduun mudatanii jiru. Isaanis, qorannichi kutaa 7^{ffaa} qofa irratti gaggeeffa muu isaati.. qorannichi barattoota irratti waan gaggeeffamuuf barreeffamni isaanii sirriitti dubbiffamuu dhabuufi barattoonni waan barreessan deebisuuf fedhi dhabuu, bakka qorataan qorannoo itti adeemsisee qorannicha ilaalchisee yaanni beektota dhabamufi maddi kitaabilee wabii Afaan Oromoo dhabamuu fa'a. Haata'umalee, qorataan rakkoolee kana furuun qorannoo kana geggeessuu danda'eera. Kunis, barreeffama barreessuuf fedhii dhabuu barattootaa ilaalchisee barsiisota manneen barnoota waliin ta'uun barattootatti dhiyaachuun amansiisuun qorannichaaf odeeffannoon barbaadamu funanamee xiinxalameera. Barreeffamni isaanii sirriitti dubbifamu dhabuu ilaalchisee immoo, akkaataa galumsa isaatiin tilmaamuun dubbisuun ragaan barbaadame funanamee qorannichi gaggeeffameera.Rakkoo yaada beektootaa dhabuu ilaalchisee immoo, qorataan baasiifi yeroo isaa aarsaa gochuun yeroo afur Yuuniversittii Madda Walabuufi Finfinnee deemuun

sakatta'insa barbaachisu taasisee jira. Rakkoo kitaabileen wabii Afaan Oromoon dhabamuu ilaalchisee, qorataan kitaabilee Afaan Ingilizii akkasumas, Afaan Amaaraatiin barreeffaman dubbisee xiinxaluun ragaalee barbaachisan gara Afaan Oromootti jijjiiruun itti fayyadameera. Walumaagalatti, rakkoolee mudatan kana obsaan keessa darbuudhaan qorannoon kun akka galma ga'u taa'ee jira.

1.7 QindoominaQorannichaa

Qorannoon kun Boqonnaa shanitti qoodamee dhiyaate. Kutaa tokkoffaa keessatti, seensa, seenduubee,ka'umsa, kaayyoo, faaayidaa, daangaafi hanqina qorannichaatu dhiyaate. Kutaan lammaaffaa sakatta'a barru'u yemmuu ta'uu barreeffamoota qorannoofi miti qorannoo mata duree qorannoo kana waliin walqababatee dhiyaateera.kutaa sadaffaa keessatti mala qorannichaatu dhiyaate. As jalatti qorannichi mala qorannoo isa kamiin akka gaggeeffame, meeshaalee funaansa isa kam akka fayyadame, eenyuun akka iddateeffameefi akkamitti qindaa'ee akka dhiyaate hammateera. Kutaa afraffaa jalatti qaaccessaafi hiika odeeffannoo funaanaman irra argametu dhiyaate. Kutaa shanaffaafi inni dhummaa guudunfaafi yaada furmaata of keessatti hammatee kan dhiyaatedha.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1. Sakatta.a Barruu Yaadrimee.Sakatta'a

Sakatta'a barruu jechuun yaada hayoota adda addaatti. Kunis, akkuma mata dureen qorannicha garagaraa ta'u yaada hayyoota sakatta'uurratti kan xiyyeeffatuudha. Boqonnaa kana keessattis mata-dureewwan adda addaa kanneen dandeettii barreessuutiin walqabataniifi yaada haayyootaan deeggaramantu keessatti dhiyaateera. Mata dureewwan kanneenis, maalummaa barreessuu, faayidaa barreeffamaa, sababoota ogummaa barreessuu cimaa taasisan, sadarkaalee barreessuu, akaakuu dalagaalee barreessuu, dhiyaannaa barreessuu, barreeffama barattootaa soroorsuu, hanqinaalee ykn rakkoolee ogummaa barreessuu keessatti nama mudataniifi rakkoo sana akkamitti furuun akka danda'amuufi qorannoowwan walfakkiitu walduraaduubaan as keessatti dhiyaateera.

2.2. Maalummaa Barreessuu

Barreessuun dandeettiinwan afaaniisaan bu'uura (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu) keessa isa tokkodha. Dandeettiin kun akka dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu waan salphaatti baratamu osoo hin taane, xiyyeeffannaa guddaan itti latamee kan mana barumsaatti baratamudha. Maalummaa barreessuu beektonni ykn barreessitoonni adda addaa kallattii gargaraan hiikanii jiru.

Barreessuu ilaalchistee, Byrne (1988:4). "Writing is a process of encoding putting your ideas in to words carried out with areader in mind," jedha. Akka yaada kanaatti barreessuu jechuun dandeettii yaadafi ergaa sammuu ofii keessa jiru jechootatti jijjiiruun waraqaarra kaa'uunfi dubbisaanis akka nuti hubannetti akka hubatu gochuu akka ta'ee ibsite. Haaluma walfakkaatuun, Widdowson (1985:62), "Writing is the act of making up correct sentences and transmiting them through the visual medium of marks on paper," jedha. . Akka yaada kanaatti, bareessuun adeemsa walqunnamti ta'e kan mallattoo mul'attoon raawwannuudha. Dandeettiin barreessuu yaada sammuu keessaa jiruu mallattoollee yookiin qubeewwaanitti fayyadamuun waraqaarraa ka'uudhaan namni biraa akka dubbisee ergaa ittiin hubatuu taasifamuudha

Yaaduma kana Geetaachoo (2007:7)“barreessuun ogummaa afaanii isaan bu’uuraa (dhaggeeffachuu, dubbachuu dubbisuufi barreessuu) keessaa isa tokko akka ta’eefi qubeewwan ykn mallattoolee uummanni irratti waliigaletti fayyadamuudhaan waraqaa, dhagaa, sibilaafi wkf irratti barreessuunmala ergaa ittiin dabarsinu akka ta’e” ibsa.

Haaluma walfakkaatuun, Daani’eel (2007:8) Raimes (1983), Kellyfi Deborah (1998) wabeeffachuun akkas jedha, “Barreessuun karaa ittiin yaannuufi ittiin barannu yookiin karaa ittiin yaada haaraa burqisiisuun bakka gahiinsa waliigaltee namootaa saffisiisuu keessatti shoora olaanaa kan qabu,” ta’uu isaa ibsa. Akkasumas, barreessuu ilaalchisee Amsaluun (2008:9) Ghaith (2002) wabeeffachuun akkas jedha, “barreessuun, adeemsa walxaxaa barreessittoonni karaa yaadni isaanii argamuu danda’uufi salphaa taheen yaada isaanii ittiin ibsatanidha.” Jedha. Barreessuun yaada bu’uura, ijoo dubbiifi akaakuu barreeffama burreeffachuun barreeffamoota adda addaa mata dureewwan garaagaraa barreessuurratti xiyyeeffata.

Atkins,(1996:06) akkas jedha.,”Writing is one of the basic language skills which every learners and writers faced difficult because,writin needs deep understanding of agiven language,” jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti, barreessuun dandeettiiwwan afanii afran keessaa tokko ta’ee, barattootaafis ta’e, barsiisotaaf ulfaataadha. Sababni isaas, barreessuun hubannoofi shaakala afaanichaa gadi fageenyaan qabaachuu waan gaafatuuf akka ta’e nama hubachisa. Haaluma walfakkaatuun , Langan (2003:14) yaada armaan olii kana yoo cimsu, “Writing is a skill it makes sense that the more you practice the better you write” jedha. Yaadni kunis, dandeettiin barreessuu shaakala yeroo dheeraa akka barbaadu ibsa.

Walumaagalattii, barreessuun ogummaa ykn dandeettii afaanii barnootaan argamu ta’ee walqunnamtiif kan fayyadu yoo ta’u, adeemsa namni yaada ofii haala qindoomina qabuufi ifaa ta’een tartiiba qabsiisuun ergaa dabarsuu akka danda’uutti kan dhiyeessudha. Dandeettiin barreessuu salphaadhumatti kan argamu osoo hin taane obsa guddaafi shaakala yeroo dheeraa kan gaafatuudha.

2.3. Faayidaa Barreessuu

Akkuma beekkamu, namni tokko yaada, fedhii, hawwii isaafi wkf namoota isa bira jiraniifis ta'ee, kanneen isarraa fagaatanii argamaniif mala ittiin dabarsuu keessaa tokko barreeffamaani. Yaaduma kana, Raimes (1983:3) akkas jetti:

“Writing reinforces the different structures the students learned; gives opportunity for students to explore and experiment with the language through trying and improving and that the effort to put down ideas with the appropriate expressions and the various mental and physical involvements, reinforce learning,” jetti. Yaada hayyoota kanneeniirraa wanti hubannu tokko, ogummaan barreessuu hojii of danda'e ta'us, akka madda gammachuuttis tajaajiluu isaa nuhubachiisa. Kunis barreessuun hojii ulfaataadha jechuun sodaachuun sirrii akka hintaanedha. Haata'u malee, ilaalcha (sodaa) kana cabsuun akkaataa itti yaadaafi fedhii keenya karaa sirrii ta'een barreessuun nama biroof dabarsuu danda'uun madda gammachuuti. Barreessuun barumsaa gosa kamiyyuu keessatti haata'u adeemsa baruufi barsiisuu keessatti akkasumas jiruufi jireenya keessatti faayidaa guddaaqaba. Haaluma kanaan, dandeettii barreessuu horachuun baay'ee barbaachisaadha. Faayidaan barreessuu yookiin qubeessuu dhabbiilee barnoota hunda keessatti, jechuun sadarkaa gar jallaatii hanga yuunversiitiitti nifaayada. Garuu, haalli itti faayadama isaanii garagaraa. Kunis, dandeettiifi sadarkaa barnoota isaanii irratti hundaa'uudhaan garagarummaa qaba. Fakkeenyaaf, odeeffannoo karaa quubsaa ta'een qaama biraaf dabarsuuf dandeettii barreessuu irratti gahaa ta'e qabaachuun barbaachisaa dha. Gama biraatiin ammoo, afoola hawaasa tokko akka hin irranfatamneef galmeessanii kaa'uun dhalootaaf dabarsuufilee baay'ee barbaachisaadha. Kana kan horachuu dandeenyus shaakala yeroo dheeraafi adeemsota keessa darbu kan qabu akka ta'e beekudhaan itti fayyadamu qabna.

Walumaagalatti, faayidaa barreessuu ilaalchisee Geetaachoo (2009:7) irratti, “Barreessuun, aadaa, seenaa, firii saayinsiifi qaroomaa, dhalootarraa gara dhalootaatti dabarsa; namoota fageenyatti argamaniif yaada ofii ittiin dabarsuuf; adeemsa baruubarsiisuu ittiin gaggeessuuf; waliigaltee uummattoota gidduutti godhamu akka ragaatti kaa'uuf hojii ilma namaa hunda ittiin gaggeessuufi ibsuuf gargaara.” jechuun ibseera

2.4 Amaloota Barreeffama Gaarii

Namoonni barreeffamaan yaada isaanii yemmuu walii dabarsan sagalee afaanichaa qindeessanii birsaga uumu; birsaga qindeessanii jecha uumu; jecha qindeessuun hima uumuun akkuma barbaachisuu keeyyata tokko barreessuuf walitti qindaa'inni himoota murteessoodha. Akkasumas, barreeffama tokko barreessuufis keeyyatoota garagaraa walitti qindeessuun barbaachisaadha. Amaloota barreeffama gaarii yemmuu jennu ulaagaalee guutamu qaban guutee yoo argamee amala barreeffama gaarii qaba jedhama. Ulaagaalee inni guutuu qabusifummaa, dubbistoota gidduugaleessa godhachuufi kaayyoo isaakan galmaan gahuudha. Yaada kana ilaalchisuun, hayyuu Kelly (1998:2) akkajedhutti, barreeffama gaarii jechuun haala fudhatamaa ta'eefi haala dubbisan hubachuu danda'utti kan yaadni namaa barreeffaman ibsamudha. Barreeffamni itti yaadamee barreeffamuyaada barbaadame galmaan gahuu irraa darbee yaada wal unaateefi miidhagina qabu barreessuuf gargaara. Akkasumas, barreessaa cimaan dubbistoota isaa addaan baasee beeka. Barreessaan tooftaa salphaafi ifaa ta'een dubbistoota isaa ragaa qabatamaafi fakkeenya ta'eetti fayyadamuun barreeffamichi akka amala gaarii qabaatu godha. Barreeffamni gaariin tokkummaa yaadafi walta'umsayaada kan qabudha. Kana qofa osoo hin ta'iin, barreeffamni gaariin tokko dubbistoota isaa gidduugaleessa godhachuun kan barreeffamudha.

Amaloota barreeffama gaarii sirriitti hubachuuf yaada garaagaraa hayyoonni tuqan akka armaan gaditti kaa'ameejira. Diyanifi Pat (1998:4) Amaloota barreeffama gaarii yoo ibsan, barreeffamni tokko barreeffama gaarii jedhamuuf, amaloonni armaa gadii qabaachuu qaba. Isaanis: tokkummaa, walqabatiinsa yaada, xiyyeeffannoo, guutummaafi tartiiba ijaarsaa keeyyataa qabaachuudha.

2.4.1. Tokkummaa

Siisaay (2008:10) Crimmon (1963) waabeffachuun, "Barreeffamni tokkummaa qabu, barreeffama yaanni ijoo isaa ifa ta'ee dhihaatedha. Himni ijoo kunis, akkuma keeyyata keessatti bakka garaagaraatti galu barreeffama keessattis, bakka garaagaraattii galuu danda'a. Barruun tokkummaa qabu, dubbistoota isaa hinrakkisu," jechuun ibsite. Dubbistoonni barreeffama tokkummaa qabu yoo dubbisan haala salphaa ta'een

hubatu.Kana jechuun, keeyyata tokko irraa gara keeyyata birootti akka ce'an isaan taasisa. Garuu barruun tokkummaa hin qabne dubbisuudhaaf nama rakkisa kanamalees, dubbistoonni yaada barreeffamicha akka hin hubanne taasisa. Dabalataan, keeyyanni tokko tokkummaa qaba kan jennuu, yaanni ijoofi himoonni gagaartuu yaada walfakkaatu waliin yoo ibsani dha.Yaada kana Addunyaan (2014:149)

Keeyyanni tokko tokkummaa qaba kan jedhamu, yaada hima ijoo keessatti dhiyaate himoonni gargaartuufi himni goolabaan yoo waltumsanidha. Tumsi himoota keeyyata tokko ijaaranii kun immoo, ergaa darbuu sanaaf human ta'a.Tokkummaan humna kan jedhamus qabata kanaani.Keeyyanni tokkummaa hin qabne ergaa barbaachisuu dabarsuuf humna dhabuurra taree dubbistoota nuffisiisa. Jechuun ibseera.

2.4.2. Walqabatiinsa

Barreeffamni tookko barreeffama gaarii jedhamuuf ulaagaalee inni guutachuu qabu keessaa kan biro walta'umsa yookiin walqabatiinsa yaadaadha. Walta'umsa qabaachuun keeyyata tokkoo kan beekamu himni gargaartuun hima ijoo keeyyata tokko yoo ibsan.(Broadmafi Frynberg, 2008)Barreeffamni tokko akkaataa dubbistoonni yaada isaa hubachuu danda'aniin qindaa'uuqaba. Kunis, yaadonni barreeffama keessatti dhihaatan walta'umsa kan qabaniifi haala nama amansiisuun duraaduuba isaanii eeganii qindaa'uuqabu.Diyaniifi Pat (1998:34) yaada kana yoo cimisan, barreeffamni akkaataa nama amansiisuun yoo qindaa'e, barreeffama walta'umsa qabu jedhama.

Akkasumas, walta'umsa keeyyata ilaalchisee, Geetachoo (2009:124) irratti,

Keeyyanni tokko walta'umsa qaba kan jedhamu, himmoonni keeyyaticha keessaa kan walitti rarra'an ta'ee yaadaan walqabatee kan deemu yoo ta'edha.Walta'umsa keeyyata tokko eeguuf, (a) Walqabsiistotatti fayyadamuu....walqabsiistonni kunis, keeyyata keessatti yaada dabalataa agarsiisuuf, yeroo agarsiisuuf, yaada sanaaf xiyyeeffannoo kennuuf, fakkeenya kennuuf, yaada walitti qabuufi waan kana fakkaataniif fayyadu. (b) Tartiiba qabatamaan ka'uu. Tartiiba qabatamaa yoo jennu, tartiiba yeroo, tartiiba bakkaa yookiin gocha raawwatamuun ta'uu ni danda'ajechuun ibseera.

2.4.3. Xiyyeeffannoo

Xiyyeeffannoon barreeffama tokko gaarii kan jechisiisan keessaa isa tokkodha. Keeyyanni tokko xiyyeeffannaa qaba yemmuu jedhamu himoonni callaan, hima ijoo keeyyaticha ibsamuun yoo tarreeffamaniidha. Haaluma keeyyanni ibsameen barruun xiyyeeffannoo qabu tokko keeyyattoonni yaada barreeffamicha walduraaduuban barbaachisummaa ibsuuf yoo tarreeffamaniidha, (Kellyfi Lawton, 2006) Akkasumas, keeyyata barreeffama keessatti himoonni ijoofi himoonni gargaartuu dhaamsa keeyyatichi dabarsuu barbaade irratti xiyyeeffachuun baraa'uuqabu. Haaluma walfakaatuun, Geetaachoo (2009:125),

Keeyyata barreeffamu tokko keessatti yaada irratti xiyyeeffatamu yookiin dabarsuu barbaadame jalqaba yookiin xumura keeyyataa irratti kaa'uun xiyyeeffannoo akka argatu gochuun ni danda'ama. Kanamalees, yaadota adda addaa walitti cimdeessuun tokkummaa yookiin garaagarummaa isaan qabaniinfi yaada yaa'uun xiyyeeffannoo argamsiisuu dandeenya jechuun addeesseera.

2.4.4. Guutummaa

Guutummaan barreeffama tokkoof baay'ee barbaachisaadha. Barreeffamni guutummaa qabuchuun isaa kan beekamuergaan barreeffamichidabarsu dubbisaaf sirriitti ifa yoo ta'eedha. Kanuma ilaalchisee, Kellyfi Lawton (2006). Guutummaa barreeffama yoo ibsan, jechoonni, himoonnifi keeyyattoonni barbaachisoo hin taaneyookiin hiikni isaanii ifa hin taane keeyyaticha yookiin barreeffamicha keessa yoo hin jiraanneedha.

2.4.5. Tartiiba Ijaarsa

Keeyyanni ykn barreeffamni yeroo barreeffamu tartiiba ijaarsa isaa eegee barreeffamu qaba. Addunyaan (2014:150),

Tartiibnis, ulaagaa keeyyataa keessaa isa tokko ta'ee, haala odeeffannoo keeyyata tokko keessatti dhiyaatuu kan ilaallatudha. Odeeffannoon keeyyata keessatti dhiyaatu garamii garami qaba. Kun ammoo, bakkaan, yeroodhaan, faayidaa fi wkfta'uu danda'a. Keeyyanni tokko garamii bakka bu'uureffachuun bitaadha gara mirgaatti, akkasumas, irra gara jalaatti ibsuun dhiyeessuu danda'a. Garamii yeroo hordofuun keeyyanni barreeffamu immoo waan dura ta'e tokko irraa eegaluun gara isa boodaatti ibsaa deemuu danda'a. Keeyyanni tartiiba faayidaa bu'uureffachuun tokkos, isa faayidaa guddaa qabu tokko dura fiduun gara isa faayidaan isaa muraasa ta'eetti ibsaa deema jechuun kaa'ee.

2.5. Dandeettiin Barreessuu Maaltu Ulfaataa Taasisa?

Dandeettii barreessuu kanneen ulfaataa taasisan, Byrne (1988:4)

“We can now begin to understand why writing is difficult activity for most people both in the mother tongue and in a foreign language. We should look at the problems, which are called by writing under three headings: Psychological, linguistic and cognitive at through these inevitable.” jetti. Akka yaada kanaatti, afaan tokkoffaas ta’ee afaan lammaffaan barreessuun ulfaataa ta’uu isaati. Kun kan ta’eef barreessuun kallattii adda addaan kan ilaalama waan ta’eef. Innis, kallattii xinsammuun, xinqooqaafi xinyaadaa ilaalchisuun barreeffamuu waan danda’uufidha yaada jedhu of keessaa qaba. Yaada kana Khaled (2007:35) yoo cimsuu, Writing is the most difficult that learners are expected to acquire, requiring master of linguistic, cognitive and social cultural competencies,” jechuun lafa kaa’a. Akka yaada hayyuu kanaatti, barreessuun baay’iseeulfaata yookiin rakkisaa kan ta’eefbarattoonni dandeetti (ga’umsa) xinqooqaa, xinsammuu, aadaafi hawaasaa gonfachuu kan isaan gaafatu ta’uu isaa ibseera. Rakkoolee armaan olii dandeettii barreessuu ulfaataa taasiisan kana walirraa adda baasanii kaa’uun ulfaataa yoo ta’eyyuu akka armaan gadiitti ibsuu yaaleera.

2.5.1. Rakkoo Xin-Qooqaa

Haala waliigalteendubbii afaanii dhaggeeffataafi dubbataan fuulaa fuulatti walargu. Kanaaf, hirmaattoonni kun adeemsa walquunnamtiirratti gargaarsa waliif gumaachu. Dubbataan yoo dogoggorellee dhaggeeffattoota isaa ilaalee haala dubbiisaa sirreeffata. Haala dhaggeeffattoonni agarsiisan irraa ka’ee akkaataa dhaggeeffataan isaa yaada isaa hubachuu danda’utti sagalee isaa olkaasuun, gadi buusuun ykn irra deebi’uu fi wkf fayyadame ergaa isaa sirriitti dabarfata. Barreessuu keessatti garuu, amaloota armaan olii kana fayyadamuun hin danda’amu. Kanaafuu, haala amaloota osoo hin uumiin ergaa keenya dabarfachuu akka qabnu agarsiisa. Kunis, barreessaan yaada isaa kallattiin dubbisaa biraan gahuu waan hin dandeenyeef yookiin dubbisaa isaa waliin waan wal hin agarreef barreeffama isaa keessatti qubeessuu irraa kaasee hnga barruu guututtu yookiin barreeffama dheeraatti sirriitti qindeessee barreessuu qaba, (Beekan, 2015:180)

Walumaagalatti, barreessaan qubee sirrii ta'eefi jechoota barbaachisoo, himoota qindaa'aniifi ifa ta'anii, keeyyatoota ulaagaa isaanii eegatanii barreeffaman yookiin ulaagaa gaarii qabanitti gargaaramee barreessuun irraa eegama. Itti dabalees, sirna tuqaaleefi walqabsiistota adda addaa bakka barbaachisaa ta'etti gargaaramuun haala walta'umsa qabuun qindeessee kaa'uun barreessaarra eegama, (Byrne, 1988)

2.5.2. Rakkoo Xin-sammuu

Waa'ee rakkoo kanaa dubbii afaaniifi barreeffama walbira qabuun ibsuuf yaalameera. Kanuma ilaalchisee, Shimellis (2007:24) Byrne (1988) wabeeffachuun akkas jedha:-

Dubbiin acfaanii walqunnamtii jiddu-galeessa sirriifi uumamaan yeroo hedduu ittigargaaramu dha. Yeroo kana, dubbataanis ta'e dhaggeeffataan qaamaan walbiratti argamuun yookiin sagalee dhaggeeffachuun yaad deebii ta'e tokko walii kennuun wal sirreessuun ni danda'ama. Barreessuun garuu, gochaa sirriitti xiyyeeffannoo barbaaduufi ofii keenya qofa teenyee barreessuuf qunnamtii nama biroo fi yaad-deebii tokko malee waan raawwatuufidha. Kun immoo, dandeettii barreessuu namootaa irratti hanqina uumuu danda'a; yookiin ulfaataa ta'uu danda'a.

2.4.3. Rakkoo yaad-sammuu

Rakkoo yaad-sammuu ilaalchisee, Amsaluun (2008:10) Byrne (1988) wabeeffachuun,

Daa'imman ijoollummaa isaaniitii kaasanii haala dubbii afaanii barachaa guddatu. Kanaaf, yeroo dubbii afaanii taasisaan muddama sammuu fi xiyyeeffannoo gad-fageenyaa malee dubbachuu danda'u. Barreessuun garuu, mana barumsaatti haala barnoota idileetiin kan baratamu dha. Unki barreeffama tokko sirriitti baratamuu fi to'atamuu qaba. Akkasumas, akkaataa yaada tokko qindeessuun itti danda'amu baratamuu qaba. Kun immoo haala dubbisaaf ifa ta'uun barreessuu dha. Kana jechuun, barreessuun beekumsa qabiyyee barreeffamuu fi qindoomina yaada waan barbaaduuf hanqinni beekumsa qabiyyee rakkoo barreessuuf sababa akka ta'e ibseera.

Akkasumas, Raimes (1983) akkas jetti, “barattoonni rakkoollee barreessuu keessatti isaan mudatu akka mo'ataniif, gilgaalota barreessuu sadarkaa to'atamaa irraa kaasee hanga bilisaatti jiran shaakaluun barbaachisaa akka ta'e.” ibsiteti.

Walumaagalatti, barreessuun gocha ulfaataa ta'e gabbifachuuf rakkoo xiinsammuu, xiinqooqaafi beekumsa qabiyyee wanta barreeffamuufi jechoota

barbaachisoo ta'an mo'achuun barreessaa tokkorraa eegama. Dandeettiin kun kan guddachuu danda'u barataan sadarkaalee barnootaa baratee darbuu keessatti gilgaalota barreessuu dandeettii barreessuu kan fixaan baasuu danda'anitti yoo garaameera ta'edha. (Beekan, 2015:181

2.6. Sadarkaalee Adeemsa Barreessuu

Barreessuun dandeettiiwwan afaanii afran jiran keessa isaa cimaadha. Kana kan jedhameefis barreessuu keessatti rakkooleen hedduun kan akka filannoo jechoota, irra deddeebbii yaada,himoota micciiramoon fayyadamee barreessuu, qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessaafi kan kana fakkaatu waan yeroo baay'ee barreeffama keenya keessatti akkaataafi bakka barbaachisummaa isaanii malee fayyadamnee waan argamnuuf rakkoolee kana irraa of qusachuuf yookiin hir'isuuf barreessuun adeemsa adda addaa keessa darbu kan mataa isaa niqaba.

Adeemsa barreessuu keessatti barreessaa cimaan tokko barreeffamaa milkaa'uuf gulantaalee garagaraa keessa taruu qaba. Gulantaalee kanneen ilaalchisee, Amsaaluun (2008:12) Brown&Johnson (1997) wabeeffachuun, "barreessaan tokko barreessuun dura irradeddeebi'uun yaaduu, mataduree filachuu, qindeessuu, barreeffama barreessuufi fooyyessuu" jechuun sadarkeesse. Kun immoo, dursa barreeffama, wixineessuu,gulaaluufi barreessanii baasuu jechuu akka ta'edha. Garuu,barreessan tokko akkaataa isaaf mijatutti gulantaalee kanneen keessa darbuun barreeffama isaa barreessuu danda'a.Kanumaan walqabsiisuun gulantaalee barreessuu akka armaan gaditti ilaaluu dandeenya.

2.6.1. Barreessuun Duraa

Adeemsa barreessuu keessaa inni jalqabaa barreessuun duraadha.Kana jechuun hojiin jalqabaa kan ittiin gaggeeffamudha.Kun waa'ee mata duree barreeffamuu sanaaf oddeeffannoo walitti qabachuuf akka ta'e McDonough &Shaw (1993) ni ibsu. Akkasumas sadarkaan kun sadarkaa barreessan yaada qabu maddisiisuuf wanta barreessuu barbaade bakka itti karoofatu akka ta'e ibsu. Sadarkaan kun barreessaan barreessuu osoo hin eegaliin dura waa'ee wanta barreessuu sanaa ilaalchisee yeroo itti kennee itti qophaa'udha.Kanaafuu, adeemsi kun barreessaa tokkoof sadarkaa qophaa'

inatti jechuun ni danda'ama. Yaada kana Beekan (2015:143), Abisamra (1998) wabeeffachuun, “barattoonni adeemsa barreessuu keessatti mataduree filatamerratti hundaa'uun yaadolee barbaachisoo ta'an akka madisiifatan taasisa. Kanaaf, muuxannoofi qunnamtii isaan namoota wajjin qaban akka ka'umsaatti maaliif? haala akkamiin? akka barreessuu danda'an ni gargaara,”jedha. Yaada kana ilaalchisuun, Amsaaluun (2008:12) Brown&Johnson (1997) wabeeffachuun, yaadoleen armaan gadii xiyyeeffannoo keessa galuu akka qaban ibseera. Issanis:

- Haala yerootiin qindeessuu-Tooftaan kun yaada burqisiifame akkaataa yeroo isaatiin kan ittiin qindeessinudha.
- Haala iddootiin qindeessuu- Tooftaan kun barattoonni yaadolee burqisiifaman akkaataa iddoo isaaniitiin, akkaataa taa'umsaa lafaatiiniifi kanneen kana fakkaataniin kan ittiin qindeessanidha.
- Haala amansiisaa ta'een qindeessuu- Kun karaa adda addaatiin yaadni kan ittiin qindeeffamudha. Fakkeenyaaf, qoqqooduu, hiika kennuu, faayidaa-qabeessumma isaatiin tartiibeessuu, hariiroofi garaagarummaa yaadolee wal dorgomsiisuufi yaada murtaa'aa ta'eerraa gara bal'aa ta'eetti; yaada bal'aa irraa gara murtaa'aa ta'eetti qindeessuudha.

Walumaagalatti, barreessuun sadarkaa duraa maal jechuu akka barbaadame, haala akkamiin yaada ofii ibsachuun akka danda'amu kan ittiin hubatanidha.

2.6.2. Yeroo Barreessuu

Sadarkaan adeemsa barreessuu inni lammaffaa, mataduree barreeffamicha jalatti yaada barreessine bifa barreeffamaatiin bal'inaan ibsuudha. Muuxannoofi odeeffannoo qabnurratti hundaa'uudhaan sadarkaa barreeffamaa eegnee waraqaarratti barreessuudha. Siisaay (2008:16) Bittingerfi warreen biroo wabeeffachuun akka ibsetetti, “sadarkaan yeroo barreessuu bakka itti barattoonni waan hubatan tokko haala gaarii ta'een itti barreessuuf yaadanidha.”jetti. Hayyuun Richards (1990:190) irratti yaada kana yoo cimsuu, yeroon barreessuu bakka itti yaada jalqabaa waraqaarraa keenyu dha. Sadarkaa kanaatti, barattoonni rakkoo qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessaa, filannoo jechootafi seerlugaa mudatan furuuf baay'ee muddamu akka hin qabne ibsa. Sadarkaa

kanaatti barattoonni yaada sammuu isaanii keessaa jiru waraqaarra kaa'uu dha malee, hanqinaalee kanneen akka qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessaa, jechoota filachuufi seerlugaa sirreessuuf baay'ee dhiphachuu hinqaban. Yaada Kana ilaalchisee, Shaw(1978) ,Cooly (1992), McDonough& Shaw (1993) akkas jedhu, yeroon barreessuu jechuun yaadolee mata duree wajjin walqabatan eega qindeeffamanii booda yaadoleen kun himaan ykn keeyyataan waraqaa irratti kan ittiin ka'amani akka ta'e ibsaniiru. Isaan keessaas tooftaalee armaan gadii gargaaramuun gaarii ta'a. Isaanis:

- Yaada jalqabarratti karoorfameerraa kaasuudhaan barreessuu jalqabuu-Kun barattoonni yaada xumuraa eega barreessanii booda yaada dursee dhufuu danda'uu itti aansuun kan ittiin barreessanidha.
- Bakka mijaa'aa fakkaattuurras barreessuu eegalu- Kun barattooni bakka isaaniif mijaa'aa fakkaateerraa barreessuu eegaluun, sana booda irra deebi'anii yaada itti dabaluun kan barreessanidha.
- Tooftaa muruufi walitti makuu gargaaramu- Tooftaan kun barattoonni keeyyata adda addaa waraqaa adda addaa irratti kan barreessan ta'ee, booda keeyyattoota yaadaan walfakkaataan kan walitti fidanii itti makanidha.
- Himoota ijoo ta'an barreessuu- barattoonni himoota, gaaleewwan sarara tokko qaban hedduu akka barreessan ta'ee, kanneen keessaas hima ijoo tokko fudhachuun wixinee duraa akka eegalan kan taasisudha.
- Saffisaa ykn bilisaan barreessuu- Tooftaan kun, barattoonni wixinee barreessuu isaanii osoo gidduutti hin dhaabin irra deebi'anii osoo hin dubbisin, saffisaan akka barreessan kan taasisudha.

Walumaagalatti, adeemsa yeroo barreessuu kana keessatti, barattoonni yaada gumeen kaa'an walitti fiduudhaan garahimaatti olguddisanii, hima immoo, gara keeyyataatti olgudisanii barreeffama jalqabaa, gidduu fi dhuma qabu akka barreessuu.danda'a hubanna.

2.6.3. Barreessuu Booda

Hojii barreeffama ofii irra deddeebi'anii fooyessuun adeemsa barreessuu keessatti baay'ee barbaachisaadha. Kunis, barreeffama keenya akka irra deddeebinee madaaluu nu taasisa. Yaada kana ilaalchisuun, Hedge (1998) yemmuu ibsu, "Realrevising means taking afresh look at what you have written and asking yourself such basic questions as what I am trying to say here? Have I said what I want to say? Is my writing clear? etc," jedha. Kana jechuun barreeffamni eega barreeffamee booda ofii irra deddeebi'anii dubbisuun, kanumaan walqabsiifnee, gaaffilee murteessoo ta'an of gaafachuun barreeffamni akka fooyyaa'uu ykn akka sirraa'uu kan ifa ittiin taasisnudha. Kunis, barreeffama keenya akka irradeddeebinee madaaluu nu taasisa. Haaluma walfakkaatuun, Keh (1990) barreeffama tokko keessa deebi'anii fooyyessuun wantoota hedduu of keessatti qabata. Wantoonni kunniinis, barreeffama keessatti yaanni hin barbaachifne yoo jiraate keessaa haquu, kan baay'ee barbaachisuu yoo keessaa hafe immoo, itti dabaluu, qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessa, seerlugaafi qindoomina yaada bakka itti gulaaluudha. Gulaallii keessatti wantoonni xiyyeeffatamuqaban muraasni akka armaan gaditti tarreessaa:

- Barreeffamni ifa ta'uusaa,
- Yaadolee barreeffamicha deggeruuf dhiyaataan gahaa tahuusaanii,
- Barreeffamichi dubbistoota barbaadamaniif barreeffamuusaa,
- Seerluga, qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessa, tokkummaa qindoominafi kankana fakkaatan
- Yaanni hin barbaachifne yoo jiraate keessaa haquu, kan baay'ee barbaachisuu yoo keessaa hafe immoo, itti dabaluu gulaaluu akka qabnu ibseera

2.7. Gahee Barsiisaafi Dandeettii Barreessuu

Barsiisaan dhiyaannaa adeemsaan dandeettii barreessuu barsiisuu keessatti gahee guddaaqaba. Barattoonni adeemsa kana keessatti akka milkaa'an gargaaruuf barsiisaan sadarkaalee hundaa keessatti hojii hojjetamuu qaban hojjechuu qaba. Yaada kana ilaalchisee Beekan (2015:151) Absiamra (1998) wabeeffachuun akkas jedha.

Barsiisaan dandeettii barreessuu haala adeemsawaa ta'een barsiisu tokko, waa'ee tooftaalee barreeffama dursaa (pre-writing techniques) hubannoo gahaa qabachuun tooftaalee kana barattoonni daree keessatti akka haala qabatamaatti itti gargaaraman hubachiisuu qabu. Barattoonni barreessuu irratti muuxannoo hin qabne, mata duree filachuurratti akkasumas, kaayyoofi jamaa murteessuurratti ni rakkatu. Yeroo kanatti barsiisaan mata dureewwan moodela ta'an daree keessatti fiduun barattoota shaakalsiisuu qaba. jedha

Akkasumas, Coudery(1986:4) akkas jedha, “Teachers actually have strong differeing ideas as to what process writing is the process approach was originally developed in and for the L1 class room; and has been adapted for L2 teaching,” jedha. Akka yaada

barreessaa kanaatti, barreessuun dandeettiiwwan afaanii keessaa barattoota afaan lammataa baratan haaturuu kanneen afaan tokkoffaa barataniifuu baayyee rakkisaadha. Kanafuu, gaheen barsiisaa barattoota gargaaruuf qajeelchuurratti gama adeemsa barreessuutiinis ta'e afaan barreeffamaan qophaa'e tokko akka hordofan gochuun hedduu barbaachisa. Haata'u malee haalli gorsuufi jajjabeessuu barsiisonni barattootaaf godhan gama lamaniinuu, irra caalaa gama adeemsa barreeffamaatiin akka ta'uu qabu hubanna. Walumaagalatti, sadarkaa karorsuu, wixineessuufi sadarkaa gulaaluu keessaatti barsiisaan barattootaaf haala mijeessuun dandeettii barreessuu isaanii akka gabbifatan taasisuun gahee isaa bahuu qaba. Akasumas, adeemsa barreessuu barsiisuu keessatti barsiisaan karaa adda addaattiin barattoota gargaaruufi jajjabeessuun sadarkaa kanarratti akka milkaa'an gochuu danda'u qaba.

2.7.1. Barreeffama Barattootaa Soroorsuufi Barattoonni Akka WaliifSiroorsan Affeeruu

Barreeffama barattoonni barreessan keessatti dogoggora uummamu, akka barattoonni waliif soroorsan gochuun mala barreeffama barattootaa ittiin soroorsan keessa isa tokkodha. Kunis kan barbaachiseef dogoggora barattoonni barreeffama isaanii keessatti uuman hunda barsiisan soroorsuun waan itti ulfaatuufi dogoggora jiru bira taruunis gaarii waan hin taaneefi. Yaada kana Mangelsdrof (1992:275) yoo ibsu, “peer feedback gives

students asentence of audience, increasestheir motivation and their confidence in their writing and helps them to learn evaluate their own writing better,” jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu duubdeebin barattoonni waliif kennaan keessatti barattoonni amala walhubachuu waan horataniif, miirri ofitti amanamummaaisaanii kan olguddisuudha. Akkasumas, akka barattoonni barreeffama isaanii keessa deebi’anii madaalaniif kara bana. Kanaaf, barattooni dogoggora waliif soroorsuu bu’aa guddaa qabaachuu isaa nama hubachiisa.

2.7.2. Barsiisaan Barreeffama Barattootaa Soroorsuu

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti dogoggorri barreessuu irratti barattoota mudatu barsiisaadhaan soroorfamu qaba. Kunis barreeffamni barattoonni barreessan ergaa dabarsu kan hin dabarsine yoo ta’e, barreeffamich soroorfamuu qaba. Yaada kana Raimes (1983:146) yommuu ibsitu, “Teachers should focus on the content first and on linguistic features after ideas have been fully developed,” jetti. Yaada kanarraa hubachuun kan danda’amu, barsiiaan yemmuu barreeffama barattootaa sireessuutti dursa qabiyyeebarreeffamichaafi xinqooqarratti xiyyeeffachuun akka barbaachisuudha. Barsiisaan barreeffama barattootaa daree tokko keessatti argamanii tooftaalee armaan gadiin soroorsuun ni danda’ama.

2.7.2.1. Barattootaa Wal sirreessu

Daree bal’aa keessatti barsiisan dogoggora barattootaa sirreessuuf, dabtara ykn abbaltii isaanii walitti qabee soroorsuun baay’ee ulfaataadha. Kanaafis fala kan ta’uu danda’u, barattoonni akka dogoggora jirurratti waliin mari’ataniif haala mijeessuudha. Kaayyoon isaas, bakka rakkoon jira jedhamee yaadamu adda baasuun akka irratti mari’ataniifi. Kanuma ilaalchisee, Cohefi Cavalcanti (1990:155)akkas jedhu, “Conferencing not only improves the writing ability but also it makes the students how to talk to people,” jedhu. Yaanni kunis kan nu hubachiisu, yemmuu barattoonni marii gaggeessan, barreeffama isaanii waliif soroorsuu kan dandeessisuu qofa osoo hintaane, akkatuma haasawa taasisanillee akka isaan barsiisudha. Kanaafuu, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti akka barattoonni waliin mari’atan barreeffama barreessan waliif soroorsan gochuun akka barattoonni barreeffama gariifi gahumsa qabu barreessaniif isaan gargaara.

2.7.2.2. Barreeffama Barattootaa Madaaluu

Waa'ee dandeettii barreessuu barattootaa ilaalchisee, madaalli taasifamu yoo fudhanne, gama lamaan akka ilaallu nu taasisa. Innis gama dandeettii barreessuu barattootaa gabbisuufi dandeettii barattootaa kana laaffisuu jechuudha.. Yaaddeebiin ykn hojii barreeffama barataan tokko qopheessu sorooruu ilaalchisee maaliifi ilaalchi barsiisotaa akkuma beekamu hanga tokko haala dhihaannaa afaan barsiisuu isaaniifi haala barnootaa isaan haala waliigalatti keessatti hojjetaniin murteeffama. Ta'us, gaheen barsiisaa inni guddaan yaada kennuu danda'uuf barruu qophaa'e sana gad fageenyaan madaaluudha. Haalli kun ammoo, qalama diimaatti gargaaramuun hojii barreeffamaa barataa tokko dogoggora isaa agarsiisuun ykn sirreessuun deebisuun barsiifata akka ta'etti ilaalama. Akkasumas, gama ilaalcha barsiisaatiinis ta'e kutaa barnootaatiin, ulaagaa sorooruufi sakatta'uu barreeffama barataa karaa adda addaa akka ilaalamu ta'eera. Yaaddeebii barruu barataa ilaalchisee dogoggora seerlugaa qofarratti osoo hin ta'in qulqullina quunnamtii qabaachuu danda'uu; qindoominni isaa amansiisaa ta'uu; unkaafi dhiyeessa isaa; seerluga isaa; itti fayyadama jechootaafi barreeffama harkaa, sirna tuqaaleefi dandeettii qubeessuu isaanii irratti xiyyeeffachuun barbaachisaa dha, (White, 1994:142)

Haaluma walfakkaatuun hayyuun Lenzarry (1991:56) yaada kana yoo cimsuu, "Feedback, either oral or written, should include likes and dislikes about composition, as well as suggestions for improvement because, authors should obtain feedback from others but in giving feedback, children should not be overwhelmed with too many correction at once." jedha. Akka yaada hayyuu kanaattii, barreeffama barataan barreessee haalafi tooftaa barbaachisuun sakatta'uun, sorooruun, madaaluun, yaaddeebii kennuun ykn sirreessuun qaama dandeettii barreessuu barsiisuu keessaa isa guddaadha. Kanaafuu, dhimmootni armaan olitti ka'an kun barattoonni dandeettii barreessuu isaanii akka fooyyeessataniifi gabbifatan godha.

2.7.2.3. Barreeffama Barattootaarratti Yaada Kennuu

Barsiisonni yemmuu barreeffama barattootaa soroorsan, haalli ittiin dogoggorri jiru itti agarsiisan walfakkaa miti. Barsiisonni tokko tokko bakka dogoggorri jiru kallattuman kan agarsiisan yoo ta'u, kaanimmoo, sarara dogoggorri irra jiru qofa tuqanii bira taru. Yaada

kana Cohenfi Cavalcanti (1990:155) yoo cimsan, “When the written feedback are clear and clear detailed, the students produce positive attitude from peers. But when they are very general like, ‘good’, or ‘improve,’ the responses these comments produce are negative,” jechuun ibsu. Yaada kanarraa kan hubannu, barsiisaan yemmuu barreeffama barattootaa soroorsutti ofeeggannoo fudhachuu akka qabudha. kunis, yaada dogoggorame sana jala sararuun ykn agarsiisuun duubdeebii kennuun alatti, yaada waliigalaa kanneen akka ‘baay’ee baayyee gaariidha’, ‘gaariidha’, fooyyessi’ jechuun akka barattoonni yaadicha sirreessan gochuurradarbee akka barattoonni hamilee horatan taasisa.

2.8. Rakkoolee Barreessuu keessatti Mudatan

Rakkoo barreessuu ilaalchisee, Baye (1984:4) irratti, kanaan duraa barnoonni afaanii seerluga irratti kan xiyyeeffate yoo ta’uu kan amma garuu, ogummaawwan yookiin dandeettiiwwan irratti akka xiyyeeffate ibse. Haata’umalee barreeffamni barattoota sadarkaa lammaffaa yemmuu ilaalamu barattoota barnoota isaanii hin xumurreeyyuu miti barattoonni kutaa 12^{ffaa} xumuraniyyuu sadarkaa xalayaa iyyannoo barreeffachuu dadhabuurra gahaniif barattoonni sirna afaaniifi dandeettii akka hin qabne ibse. Waggoota muraasa asii lakkoofsi barattoota dabaluufi wayitilleen barnootaa baay’achuu isaa sababeeffachuun barreeffama barattoonni barreessan sirriifi sirrii ta’uu dhabuu isaa osoo addaan hin baasiin hafuun barreeffama irratti rakkoo fide. (Tasfaye, 1986:9-10)

Barreeffama barreeffamu keessatti hanqinni adda addaa mul’achuu danda’a. Barreeffama keessatti hanqinatu dhabama osoo hin taane hanqina sana addaan baaffachuun xiinxaluun barbaachisaadha. Tafarii (1998: 32) irraa. “Afaan Oromoo dubbachuu beekuufi seera isaa beekaanii barreessuurratti namoota afaanicha hin beekne qofa osoo hin taane namoota afaanicha baekaanii ittiin baratan, ittiin hojjetanitu dogoggora uumuun barreessa.” jedha. Akka yaada kanaatti, afaaniin dubbachuu danda’uun sirriitti barreessuu danda’uu akka hin taane nu hubachisa. Barreeffamni barreeffamu tokko dogoggoraan yoo barreeffame dhaamsi barbaadame dubbisaa bira gahuu dhiisuu danda’a. Fedhaa (1999: 85) irraa, “Rakkoolee barreessuu namootaa yeroo baay’ee sirna tuqaalee, qubeessuu caasaa afaanii yookiin seera afaanichaa eegu dhabuu dha,” jedha. Akka yaada barreessaa kanaatti, dogoggorri barreeffama keessatti yoo mul’ate, dhaamsi barreeffama sana akka hin hubatamne taasisa.

Walumaagalatti, rakkoon kunis, itti fayyadama filannoo jechoota, caasluga sirrii fayyadmufi sirna tuqaalee sirrii fayyadamuu dhabuu, jechoota sirriittii qubeessuu dhabuufi kan kana fakkaatan yoo ta'u yaada isaanii qindeessanii dhiheessuu irratti dandeettii laafaa akka qabataniifi shaakalli isaanii keeyyata qindeessan barreessuu irratti qaban baay'ee kan nama yaachisuu ta'uusaati. Kanneen keessaa muraasa isaanii akka armaan gaditti ilaalla

2.8.1. Rakkoolee Qubeessuu

Hanqinni barreeffama keessatti mul'atu keessaainni tokko qubeessuudha. Qubeessuun quboonni afaan tokko keessa jiran haala seera afaanichaatiin walfaana hiriiruun jecha hiika qabu tokko ijaaruudha. Barreeffamni barraa'u tokko qubee sirriin hin barreeffamu taanan barreeffamni dhiyaatu sun dhaamsa yaada barbaadame sana jijjiira. Sirriitti barreessuun ykn qubeessuun walqunnamtii sirrii raawwachuuf kanneenolaanaadha. Kana ilaalchisuun, Clarkfi warra biroo (1994:51) akka itti aanutti ibsu, "One of the keys to successful communication is correct spelling. In writing amis placed word can detract the reader from content of the message and cause misunderstanding incorrect spelling may also cause embarrassment because it lowers the writer's image in the reader's mind. Proper spelling, there for, is basic to effective communication," jedhu. Yaada kanarraa akka hubatamutti walqunnamtii barreeffaman taasifamuuf sirriitti qubeessuun iddoo olaanaa kan qabuyoo ta'u, dogoggorri kanaan uumamu ergaa barbaadame karaaatti hnbisuu caalaa barreessaa kan qeeqsisu ta'uusaati. Kanaafuu, qubee sirrii fayyadamuun barreessuun walqunnamtii barreeffaman taasifamu keessatti murteessaa ta'uusaa mirkaneessa. Akkasumas, Fedhaan (1999:85) akkas jedha,

Rakkoo barreessuu keessatti dhimma qubeessuun walqabatee mul'atu keessaa dheeressuu, gabaabsuu, laaffisuufi jabeessuun barreessuun isa tokko dha. Kunis, haala hin barbaachiifneen yoo dheeratee, gabbaabate, laafee fi jabaate ergaan barreeffamaa jallachuu danda'a yookiin yaada ergichi qabaate irraa gadi lakkisuu danda'a. Akkasumas, dhaamsa dabarsuu barbaadame dhiisee hiika biroo kennuu danda'a. Kun immoo, ergaa dabarsuu irratti dhiibbaa guddaa qaba jechuun bal'inaan ibseera.

Dabalatanis, Marsen sky (2003:105) fi Nunan (2000:36) yoo cimsan,

“The best way to improve your spelling is to read, read and read. Amore systematic method is to focus on words that you repeatedly miss per. Memorize their spelling and practice writing sentences with this words. As a writer, it is not that minor problem for writers it shows as that you are at best sloppy at worst, illiterate,” jedhu. Akka yaada hayyota kanaatti, dandeettiin barreessuu akka dandeettiinwwan kanneen biro salphaa ta’uu baatus, namni tokko madda rakkoo isaa sana addaan baasee beekuufi irraddeddeebi’ee dubbisuun jechoota barreessf itti ulfaatan irratti xiyyeeffachuun sammuutti qabachuufi irra deddeebi’ee barreessuu shaakaluun mala gaarii akka ta’ee ibsu. Kanaafuu, jechas ta’ee, hima ergaa guutuufi sirrii ta’e barreessuf, duraan dursanii sirna barreeffama afaanichaa eeguunqubeessuu ykn barreessuu shaakaluun barbaachisaadha.

2.8.2. Rakkoo Sirna Tuqaaleetti Haalaan Fayyadamuu

Rakkoo barreeffama keessatti mul’atu inni biroon immoo itti fayyadama sirna tuqaalee dha. Sirna tuqaalee kan fayyadamnu barreeffama keessattidha. Akaakuu sirna tuqaalee garaagaraas bakka adda addaatti barreeffama keessatti fayyadamna. Sirni tuqaalee barreeffama kamiyyuu keessatti murteessa waan ta’eef keessaa hafuu hin danda’u. Kanaafuu, haalaan bakka barbaachisuutti itti fayyadamuun barreessuu baanaan dhaamsi darbuu barbaadame hin hubatamu. Sirna tuqaalee ilaalchisee Richard (1990:840) akkas jedha, “Punctuation is the act of punctuating a piece of writing; without any punctuation is difficult to understand,” jedha. Akka yaada barreessa kanaatti, sirni tuqaalee gocha barreeffama tokko keessatti sirna tuqaalee tuqeessuun kan agarsiifamudha. Barreeffamni tokko sirna tuqaalee malee ergaa isaa hubachuun akka hin danda’amne hubachiisa Akkasumas, Geetaachoo (2009: 157) irraa, “Sirni tuqaalee mallattoolee jechaa yookiin barreeffama Afaan Oromoo keessa galani dha,” jedha. Haaluma walfakkaatuun, Adduunyaa (2014:134) akkas jedha,

Tuqaaleen mallattoowwan barreeffama keessatti iddoo olaanaa qabu dha. Yoomii fi eessatti tuqaaleetti fayyadamnurratti beekumsa qabnu ergaa barreeffaman dabarsuu barbannuu irratti dhiibba guddaa geessissa. Kana jechuun, haalaan dhimma itti bahuun dhiibbaa eeyyenta kan agarsiisuuf ergicha hubachuu akka saffisiisu yoo taasisu, haalaan itti fayyadamu dhadhabuun garuu dhiibbaa hi’eentaa kan qabuu fi ergaa dabarsuu feenus maqsuu danda’a jechuun ibseeraa.

Walumaagalattii, sirni tuqaalee akkaataa barreeffamni tokko itti barrffamu kan murteessu dha. Akkasumas, barreeffama keenyaaf hiika kan kennuudha. Barreeffamni tokko sirna tuqaalee malee ergaa isaa hubachuun hin danda'amu. Kun akka hin taaneef of eeggannoonitti fayyadamuun barbaachisaa dha.

2.8.3. Rakkoolee Qub-Guddeessatti Haalaan Fayyadamuu

Qub-guddeessi barreeffama tokko keessatti baay'ee barbaachisaadha. Qub-guddeessa sirna barreeffama keessatti seera barreeffama guutuuf kan itti fayyadamnudha.kana ilaalchisee Geetaachoo (2009; 163) irraa,

Qub-guddeessi kun jechoota qubee fi guddaa kan jedhamu irra kan uumame dha. Qub-guddeessi barreeffama keessatti tajaajila adda addaa ni kenna. (a). Jalqaba hima fi bo'oo walalootti. (b). Maqaalee waamamsaa:- maqaalee namootaa, maqaalee bakka, biyyaa, magaalotaa fi naannoo maqalee sabafi sablamootaa, kallattiwwan, qoodama yeroo fi tibboota, dhaabilee fi jaarimiyaalee hawaasaa yookiin jechi qubee guddeessa jedhu kun jechoota qubee fi guddaa kan jedhaman irraa kan mootummaa, maqaawwan garreenii, laggeenii, haroowwanii, garboota fi galaanotaa qubee guddaadhaan eegalamuu qabujechuun tareesseera.

Akkasumas, Shimallis (2007: 21) Tafarrii (1998:153) wabeeffachuun, “Seera barreeffama keessatti qubee guddaafi xiqqaa walkeessaa makuun barreessuun sirrii miti. Sababni isaas, gaalee yookiin himni seera hin eegne yoo ta’e ergaan isaa jallachuu danda’a. Kanaaf, yeroo barreessinu haala qubee eegne barreessuu qabna. Walumaagalatti, kanneen armaan olitti tuqamaan kun qubee guddaan eegalu yoo baatan barreeffamni barraa’e sun ulaagaa barreeffamani tokko guutuu qabu hin guune jechuu dha.

2.8.4. Rakkoo Hima Sirrii Barreessuu

Rakkoon barreeffama keessatti mul’atu keessa tokko hima sirrii barreessuu dhabuu dha.Himni tokko hima sirrii kan jedhamu himni barraa’e sun ergaa guutuu yoo dabarsedha.Kanaafuu, hima jechuun, jechoonni haala seera qabeessa ta’een walitti qidaa’anii ergaa guutuu tokko kan dabarsan yoo ta’ee hima jedhama.Akkasumas, himni caasaa barreeffama keessaa isa tokko ta’ee kan walsimanna matima,aantimafi gochima of keessaaqabudha.Hima ilaalchisee, Geetaachoo (2009:80) irraa,

“Gulummoofi xumurtuu qabaatee yaada guutuu kan dabarsuufi sirna tuqaaleetiin kan xumuramu hima jedhamee beekama. Yookaan hima jechuun, jechoonni walitti dhufuudhaan yaada guutuu fudhatamaa fi qindaa’aa ta’ee ergaa guutuu kan dabarsuu fi sirna tuqaaleetiin kan xumuramu jechuu dha.” jechuun ibseera.

2.9. Maddoota Dogoggoraan Barreessuu

Hanqina barreeffama barreessuu keessatti mul’atu ilaalchisee furmaata barbaaduuf madda dogoggora maalidha? kan jedhu beekuun barbaachisaadha. Madda dogoggora ilaalchisee Brown (1994:214) “The socio-linguistic context of stored language acquisition can give rise to certain dialect acquisition that may itself to be a source of error.” Jechuun ibseera. Akka yaada kanaatti, xiinqooqni hawaasaa haala jiruu irratti hundaa’uun osoo hin baratiin afaan beekuun mataansaa madda dogoggoratti. Kanaafuu, namoonni afaan ofummaa baran akka isa walta’etti itti fayyadamu. Kun immoo, dogoggoraaf madda ta’uu danda’a. Akkasumas, Fergus (1983:3) “We miss pronounce words, we fail to enunciate clearly we do not use eyes and ears to discriminate. We may add or omit syllables,” jedha.

Akka yaada barreessa kanaatti, dogoggorri kan uumamu haalli namoonni itti shaakalaan laafaa ta’uu, xiyyeeffannoon/fedhiin shaakalu dhabuu, waan barreessan yookiin waan barreeffame dogoggoraan sagaleessuu yookiin dubbisuu, ijaafi gurraa ofii fayyadamuun waan barreessan addaan baasaa deemuu dhabuudha. Akkasumas, qubee itti dabaluun yookiin irraa hir’isuun madda dogoggoraa akka ta’e nu hubachiisa. Maddoota dogoggora kanneen ta’an filannoo jechootaa yookiin fayyadama jechootaa; shaakala baarreessuu dhabuu; xiyyeeffannoo itti kennuu dhabuu; dadhabina mala barsiisuufi meeshaalee barnootaafi kan kana fakkaatafaa ta’uu danda’uu. Kanaafuu, maddoota dogoggora ergaa beekne furmaata barbaaduuf maddoota dogoggora keessa muraasa isaanii akka armaan gaditti ilaalla.

2.9.1. Shaakala Barreessuu Dhabuu

Shaakala barreessuu dhabuun madda dogoggora keessaa isa biraadha. Kana ilaalchisee, Beekan (2015:161) akkas jedha, “barattoonni akka hanqina dandeettii barreessuu qabaatan kan godhu afaanichaan sirriitti shaakaluu dhabuufi itti fayyadamuu dhabuudha. Kanaafuu maddi hanqina kanaa hanqina beekumsaa ykn beekumsa sirrii hin taane

qabaachuu osoo hin taane, hanqina shaakalaa ykn afaanichaan haala barbaachisaa ta'een shaakaluudhabuudha,”jedh. Shaakallii tokko kan kennamu waan shaakalan sana akka sirriitti dhimma itti bahaniif. Kanaafuu, namni dandeettii barreessuu hin guddifanne akka guddifatuuf shaakalii baay'ee barbaachisaadha. Akkasumsa, dandeettii barreessuu cimsachuuf shaakallii barreessuu isa dubbisuuf goonu caala dandeettii barreessuu keenya fooyyessa. (Elbew, 2000: 39) Walumaagalatti, shaakala barreessuu gochuun dogoggora irraa nama oolchuurra darbe waligaltee keessattilee gahee guddaa waan qabuuf shaakaluun gaarii ta'a.

2.9.2. Meeshaalee Barnootafi Adeemsa Baruu fi Barsiisuu

Dogoggorrii tarii filannoo meeshaalee barnoota irraa dhufu danda'a. Barnoonni meeshaalee kanneeniin gargaaramuun yemmuu darbuutti barattoonni yaada dogoggoraa qabachuu danda'u. Kunis, kan ta'u, meeshaalaan barnootni ittiin kenname of eegannoon yoo kan hin qophoofne ta'ee barattoonni yaada dogoggoraa akka qabatani kallatti kan agarsiisuu ta'a. Kitaabni barataa afaan barnoota tokkoon qophaa'e caasseffama dogoggoran yookiin dogoggora hiika jechootaan yoo jiraate barattoonni waan dogoggoraan jiru sana akkasumatti fudhatu. Dabalataanis, haalli dhiyeessa barnootaa qabatamaa hin taaneefi hubannoo barattootaatiin ala ta'uun yoo dhiyaatee barattoonni dogoggora raawwachuu danda'u. Caasseffamni meeshaalee barnootaa, ijaarsi, shaakallifi gilgaalonnitooftaan isaanii ittiin qophaa'an yookiin bocamanis madda dogoggora carraan itti ta'uu jira (Norrish, 1983:12-15, Brawn, 1994:215-217, Richards, 1974:190).

Malli baruufi barsiisuu barsiisonni itti fayyadaman barattoonni dogoggora akka raawwataniif carraa inni uumuu bal'aadha. Bu'uura isaarrayyuu barsiisuufi barachuun wantoota adda ta'andha. Barsiisan wanta barsiisuuf qabate ka'ee yemmuu barattootaaf dabarsuuf caraquutti wanta inni akka isaan barataan barbaadu osoo hin taane haala biraatiin barnooticha hubachuu danda'u. Kun immoo, dogoggora akka raawwatan isaan taasisa. Qabiyyeen barnootaaf dhiyaatan hagamiyyuu mijaawwa ta'anillee sababa rakkoo mala dhiyeessatiifi hir'ina beekumsa yookiin qophii malee seenuurra kan ka'ee, barattoonni carraan dogoggora itti raawwatan akka uumamu taasisa. Fakkeenyaaf, barreessuufi dubbisuun keessatti baay'ee walitti dhufeenya kan qaban garuu, jechootahiika adda ta'e qaban irra deddeebbiin barattoota barsiisuun turtii booddee jecha

tokko bakka tokkoo jijjiiruun fayyadamuun dogoggora akka raawwatan taasisuu danda'a. Yookiin immoo, barsiisichis, murtii dogoggora yoo kennee; odeeffannoo walkeessaa dhaha yoo kennee; wanta barattoonni hin beekne akka fakkeenyaatti yoo fayyadamee, dogoggora jechaafi seerlugaattiin cuunfaa yoo kennee barattoonni dogoggoru danda'u (Brawn, 1994:215-217, LittleWood, 1986:30-31, Norrish, 1993:15).

2.10. Miidhaa Dogoggoraan Barreessuun Fiduuf

Barreeffamni tokko yeroo barreeffamu dogoggora qabanan rakkoo uumuu danda'a. Kana ilaalchisee, Shimellis (2007: 2) irratti Norrish (1983) wabeeffachuun akka ibsetti, "Barreeffama tokkoon ergaa dabarsuuf, dubbisaan ergaa barreeffama sana hubachuuf kan isa dandeessisu achuma argachuu qaba." jedha. Kana jechuun, barreessan tokko barreeffama isa dubbisaa isaaf ifa taasisuuf qubees ta'e, jechoota sirriitti barreessuu akka qabu nuhubachisaa. Haaluma walfakkaatuun Geettoo (2012: 11) Hedege (1983) wabeeffachuun yaada kana yoo cimsuu, "Dogoggorri barreessuu haala dubbisa tokkoo qofa kan jijjiiruu osoo hin taane haala barreeffama keessatti argamu guutuu isaa jijjiiruu danda'a." jechuun ibseera.

Kanaafuu barreeffamni tokko yeroo barreeffamu hanqina yookiin dogoggora qabanaanii ergaan dubbisaa bira gahuu qabu osoo hin gahiin hafa jechuu dha. Kanuma bu'uura godhachuudhaan Afaan Oromoo keessatti qubeen tokko bakkafi seera malee dogoggoraan gallaan, jijjiirama waan fiduuf of eegannoon barreessuun barbaachisaa dha. Walumaagalatti, Geetaachoo (2013:10) Brown (1994) wabeeffachuun,

Dogoggorri akkuma maqaa isaa dogoggora. Dogoggora kana immoo sirreessuunwaan jiru. Itti fufnaan waan lama taati. Tokkoffaa salphina; lammaffaa rakkina. Kana jechuun bulee oolee dogoggorumti waan sirrii fakkaachuu danda'a. Kun ammoo, hawaasa keessatti rakkoo danqaa fida. Afaan keessatti haalli kun kallattiin mul'ata. Dogoggorrii uumame hin sirraa'u taanaan turtii keessa akka waan sirrii ta'etti qaama Afaanichaa godhanii fudhachuutu dhufa. Fudhatamusgaruu, dogoggora waan ta'eef iddoo galee tajaajilu hundaati nama rakkisuun isaa hin oolu jechuun ibseera.

Kelly (1998:391) dhiibbaa dogoggorri qubeessuu barreeffama irratti qabu yoo ibsu, "Misspelled words can spoil the effect of another wise excellent paper. However, avoiding these errors is no easy task," jedha. Yaanni kun kan ibsu dogoggorri qubee

jecha tokkoo, barreeffamoota hafan kan booressuu yoo ta'uu, kana hojiiirra oolchuun hojii salphaa akka hintaane ibsa. Kanaafuu yaada kana irraa kan hubachuun danda'amu rakkoon dogoggorri qubeessuu walqunnamtii barreessaafi dubbisaa gidduu jiru waan harcaasuuf ergaan barbaadame bifa hinbarbaadamneen akka hubatamu taasisa.

2.11. Dandeettii Barreessuu Akkamitti Cimsachuun Danda'ama?

Dandeettii barreessuu gabbifachuun waan salphaa miti. Akkuma dandeettii barsiisuu cimsachuuf waggaa baay'ee shaakalan, dandeettii barreessuu cimsachuufis shaakallii yeroo dheeraa kan gaafatu dha. Dandeettii kanas, kan cimsaannuu kallatti tokkon qofaa miti. Tooftaawwan adda addaa fi mala garagaraatti fayyadamuudhaan. Kanuma ilaalchisee, Geettoo (2012: 21) Shaw (1978) wabeeffachuu, qabxiilee barreessuu itti fooyyessuun danda'amu kanneen armaan gadii tarreesseera:-

(1) Jechoota haala sirrii ta'een sagaleessuu. (2) Namni tokko sammuu isaa keessatti waan barreessuu sana ilaalu fi dhaga'uu. (3) Jechoota caasaanisaanii xiqqoo rakkisaa ta'e qomatti qabachuun yaadachuu. (4) Seera barreeffamni itti barraa'u baruu yookiin barachuu. (5) Yoo barreessuu xiyyeeffannoon yookiin of eegannoon barreessuu. Kunis, dogoggora dhibaa'ummaan dhufurraa bilisa isa godha. (6) Jechoota yeroo baay'ee dogoggoortu addatti baasuun galmeeffachuun qu'achuun barbaachisaadha. Jechuun ibseera.

2.12. Sakatta'a Barruu Walfakkii.

Qorannoon mata duree qorannichaan walitti dhiyaaturratti hanga amma kanneen geggeessan keessa. Balaay Shifarraa (2007) “Dandeettii barreessuu Afaan Oromoo gabbiffachuu keessattii rakkoowwan barattoota kutaa kudha tokkoffaa mana barumsa qophaa'ina Shaanbuu mudatan.” kan jedhu irratti kan xiyyeeffate. Kaayyoon isaas, dandeettii barreessuu gabbiffachuu keessatti rakkoo barattoota mudatan addaan baasuun furmaata barbaadudha. Shimallis Laggasaa (2015) “Sakatta'a rakkoolee Afaan Oromootiin barreessuu waajjiraalee mootummaa godina Shawaa Lixaa aanaa Jibaat keessatti mul'atan irratti yoo ta'u, kaayyoon qorannoo kana rakkoolee namoonni waajjiraalee mootummaa keessaatti Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban sakkatta'uudha.

Walumaagalattii Balaay Shifarraa, dandeettii barreessuu gabbiffachuuf rakkoolee barattoota kutaa kudha tokkoffaa mudatan adda baasuurratti irratti kanxiyyeeffatedha. Shimallis Laggasaas ammoo, rakkoo barreessuu waajjiraalee mootummaa irratti kan xiyyeeffatedha. Qorannoon kun garuu hanqina barattoonni manneen barnoota sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} magalaa Gaasaraa kutaa torbaffaa Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban addaan baasuun furmaata ka'uudha. Xiinxalli kunis, hanqinna qubeessuu, qub-guddeessafi sirna tuqaalee irratt Dimshaashumatti, qorannoowwan qorannoo kanaan kan isaan walfakkeessuu hundi isaaniyyuu dandeettii barreessuu irratti xiyyeeffachuu isaanii yoota'uu addaa kan isaanii godhu bakka qorannoon kun itti geggeeffamefi irrawwatamni qorannoo irratti gaggeessanadda isaan taasisa.

Boqonnaa Sadii: Saxaxafi Mala Qoranichaa

Mata duree kun mala qorannichaa, madda ragaalee qorannichaa, hirmattoota qorannichaa, meeshaalee funaansa ragaalee ykn mala ittiin ragaan funaanamu, mala iddatteessuufi mala ragaan ittiin qaacceessaman kan qorataan qorannicha keessatti gargaaramuuf yaadetuu duraa dubaan dhiyaatee jira.

3.1. Saxaxa Qorannoo

Malli qorannoon kun ittiin gaggeeffame irra caalaan mala qorannoo ibsaa (descriptive research method) kan jedhutti gargaaramuudhaani. Innis ragaa maddeen odeeffannoo irraa argame gara lakkoofsafi dhibbeentaatti kanneen jijjiiramu qaban jijjiiruun akkasumas kanneen jijjiiramu hin dandeenye hunda qaaccessuufi ibsuudha. Kanarraa ka'uudhaan iddattoo filachuudhaaf tooftaa toofta lamaan iddattoon ittiin filatamanitti dhimma ba'amee jira. Isaanis: toofta iddattoo mit-carraafi carraadha. Fakkeenyaaf, baay'ina irraawwatamtootaafi iddattoo murteessuu irratti tooftaa miti carraa jalatti kan argamu iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling kan fayyadame yoo ta'u. innis qoratan iddattoonni waa'ee qorannoo sana irratti odeeffannoo gahaa naaf kennuu jedhee filata. Dhimma kana Berg (2001:32) irratti yoo ibsu, "When developing a purposive sampling, researchers use their special knowledge or expertise about some group to select subjects who represent this population." jechuun ibsa. Kana jechuun, qorataan tokko odeef-kennitoota dhimma sana dhiyeenyaan ni beeku jedhee itti amanu akka kaayyoo qorannichaatti ofii murteesse filachuudha. Akkasumas, filannoo iddattootaa qorannoo filachuu irratti tooftaan carraa qorannoo kana keessatti hojiirra ooleera.

Gama biraatiin odeeffannoo funaanuuf qophaa'an irratti hundaa'uun qorataan mala qorannoo makaatti (mixed method) dhimma bahuun qorannoo ibsaattiin xiinxaluuf danda'eera. Isaanis: mala qorannoo akkamtaa (qualitative research method) fi mala qorannoo ammamtaa (quantitative research method)dha. Sababa malleen kun lamaan filatamaniif, mala lachuu fayyadamuun hanqina mala tokko malli biro hambisuu waan danda'uuf, odeeffannoo guurame lakkoofsaafi jechaan ibsuun hiikuun waan barbaachiseefi. Akkasumas, bu'aan adeemsa kanaan argamu isa odeeffannoo akaakuu tokkoon argamu caalaa gaarii waan ta'eef, qorataan mala makaa fayyadameera. Kunis,

ragaalee bifa qulqulluu ta'een funaanuufi qaaccessuun barbaadameeti. Mala maka fayyadamuun mala tokkotti fayyadamuu caalaa rakkinicha gadi fageenyaa akka hubatamuuf gargaara. Kunis, qorannoo tokko keessatti kan xiyyeeffatamuu qabu rakkoo qorannichi qabatee ka'e sana sirritti hubachuu dha malee mala tokko qofa adda baasee fayyadamuun qorannicha gaggeessuu miti. Kana jechuun, rakkoo sana karaa sirrii ta'een xiinxaluun furmaataa kaahuun isa dandeessissuu hunda deema jechuu dha. Kanarraa kan ka'e, maloota isa gargaaran hundatti fayyadamee jechuudha. (Creswell, 2009) .Yaaduma kana ilaalchisee Dawson (2002: 20). Yoo cimsu, "Many researchers believe this is a good way of approaching research it enables you to counteract the weaknesses in both qualitative and quantitative research," jechuun cimsa. Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, malli kun gadifageenyaan xiinxauudhaaf human qabaachuufi gaama amanuufi hubannoo bal'isuuf haala kan mijeessu ta'uu isaa hubanna. Haaluma walfakkaatuun, Zoltan (2007: 161) yoo ibsuu, "Mixed method involves the mixing of quantitative and qualitative research methods." jedha. Kanarraa Kan ka'een, qorannoo kun amalaafi adeemsa qabu irratti hundaa'ee mala hammamtaa duraa yaada ka'umsaa kaawachuuf fayyadame. Qorannoon hammamtaa lakkoofsatti fayyadamuun hamma waan tokkoo safara. Odeeffannoo funaanus ta'e qaaccessuu haala inni lakkoofsaan ibsamuu danda'uun dhiyyeessuu jechuudha. Mala kana fayyaadamuu keessaattii ragaaleen funaanaman akka sirritti ifa ta'aniif hanqina barreessuu keessatti mul'ate gosaan qoodee gabatee keessatti dhibbataan kaa'uun qorataan qorannoo isaa geggeesse. Walumaagalatti, odeeffannoon karaa qormaatafi bar-gaaffii argamaniif malli qorannoo ammamtaa yeroo tajaajilu, odeeffannoo af-gaaffiifi sakatta'a dookumanttiin argamaniif immoo mala akkamtaatu tajaajile. Malleen kun lameenis, gaaffilee odeeffannoo walitti qabachuuf qophaa'an duraaduubaan xiinxaluuf tajaajilaniiru. Kanaafuu, xiyyeeffannoon qorannoo kanaas hanqina barattoonni mana barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa kutaa 7^{ffaa} Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban kan xiyyeeffate waan ta'eef qoratichi mala kanatti dhimma bahe jira.

3.2. Madda Odeeffannoo Qorannichaa

Irraawwatootni qorannoo kanaa, Naannoo Oromiyaa, Godina Baalee, Aanaa Gaasaraatti, hanqina barattoonni mana mana barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa kutaa 7ffaan Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban kan xiyyeeffatedha. Namni qorannoo adeemsisuu barbaade tokko maddoota odeeffannoo lamarraa argachuu kan danda’u yemmuu ta’uu, kunis maddaa odeeffannoo tokkoffaafi madda odeeffannoo lammaffaa ta’uu danda’a. Haaluma kanaan maddi ragaa tokkoffaa qorannoo kanaas, barattoota Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkooffaa Kutaa Torbaffaa barataniifi barsiisota Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa manneen barnoota kanneen barsiisandha. Kunis, qormaata, bargaaaffii, dookumeenti saakatta’uufi afgaaaffii gochuun odeeffannoon fudhatamee qaaceffamedha .Dabalataan, kitaabni barataa kutaa 7^{ffaa} madda raga lammaffaa qorannoo kanaati

3.3. Iddattoo fi Mala Iddattoo Qorannichaa

Iddattoo jechuun tuuta qorannoon irratti gaggeeffamu keessaa akka bakka bu’ee irraawwatama qorannichaatti qaamota yookin namoota ragaa kennuufi irraa fudhatamuu danada’an ta’anii kan filatamaniidha. Odeeffannoo qorannoo kana gaggeessuuf kan walitti qabame barattootaa bara 2009 manneen barumsa kanattii kutaa 7ffaa baratan 225, barsiisota Afaan Oromoo kutaa kana basiisan 2, kitaaba barataa,qajeelcha barsiisaafi silabasii Afaan Oromoo kutaa kanaaf qophaa’eerayi. Akkuma dangaa qorannicha jalatti ibsuuf yaalametti, kanneen qorannoon kun ilaalatu hundarraa odeeffannoo funaanuun bu’a qabeessummaa isaa daran akka cimisu beekamaadha. Haata’umalee, maallaqa guddaafi yeroo dheeraa waan gaafatuuf barattoota hunda irraa odeeffannoo fudhachuun baay’ee ulfaataadha. Kanaafuu, barattoota hundaaf carraa walqixa ta’e kan kennuu danda’u mala iddatteessuu carraa tasaa salphaa (simple random sampling) gargaaramuudhaan barattoota %35 jechuun barattoota barattoota manneen barnoota magaala Gaasaraa lameen kutaa torbaffaa79fi barsiisonni kuta kana Afaan Oromoo barsiisan lama qofa waan ta’aniif mala miti-carraa jalatti kan argamu mala ammargeetti fayyadamuun lamaan isaanii irraadha. Walumagaalatti, iddattoonni 81 qorannoo kana keessatti akka madda odeeffannotti fudhatamanii jiru. Itti dabalees, kitaabni barataa, qajeelchi barsiisaafi silabasiin afaan oromoo kutaa 7ffaa qabiyyeewwan dhiyaatan

keessaa qabiyyeewwan dandeettiiwwanii irratti xiyyeeffachuun sakatta'uufn akka madda odeeffannooti fudhatamaniiru. Kanaas mala iddatteessuu isa kamitti akka fayyadameefi sababa maaliif akka gargaarame armaan gaditti dhiyaateera.

3.3.1. Iddattoo Mana Barumsaa

Qorannoon Kun Godina Baalee Aanaa Gaasaraa manneen barnoota magaala Gaasaraa Kutaa Torbaffaa irratti gaggeeffame. Aanaan kun manneen barnootaa sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa}37 qabdi. Isaan keessaa manneen barnootaa 35n baadiyyaattifagootti Kan argaman yoo ta'u lamaanimmoo magaala aanittiitti argamu. Qoratichi gosa iddattoo mit-carraa keessaa iddatteessuu mijaa'aa (convinance sampling) ttiin manneen barnootaa lamaan, sadarkaa 1^{ffaa} Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa Kutaa Torbaffaa filate. Sababa qorataan manneen barnoota kana lamaan qofa filateef, yeroo deddeemee ragaa funaanatu gahaa waan hin qabneef, meeshaalee barbaachisaan gahaafi mallaqni qorannoo kanaaf kafalamu gahaa waan hin taaneef qorataan akkuma humna isaatti manneen barnootaa kana lamaan irratti qorannoo isaa gaggeesse.

3.3.2. Iddattoo Barattoota

Baay'ina barattoota mannee yemmuun barnoota Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa kutaa 7^{ffaa} barachaa jirani 225 yemmuu ta'an, isaanis: Waxee Ciimoo 190 isaanis dareewwan 3tti baay'ina barataa giddu galeessan 63tti tartiiba qubeetiin qoqqoodamanii yoo argmanii kan Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa immoo barattoota 35 daree 1 keessattii tartiiba qubeetiin argamu. Barattoota kanneen hunda irraa yeroo gabaabaa keessatti odeeffannoo fudhachuudhaaf qulqullina qorannoo irratti rakkisa ta'u danda'a waan ta'eef barattoota kan keessaa bakka bu'onni filatamaniiru. Adeemsa barattoonni kun itti filatamanis, barattoota mana barumsa waxee Ciimoo daree tokko keessa iddattoo 23 yoo barbadamu barattoota mana barumsa gaasaraa sadarkaa tokkoffaa keessa immoo 12tu barbaadama. Sababni isaa. Mana barumsa lameeniifi daree hundaaf carraan walqixa ta'e kennuuf jecha %35 barattootaa iddattoof filataman daree hundaaf gargar hiraaman kan waxee Ciimoo 23. Kan Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa 12 dhufa waan ta'eef mana barumsa lamaaniifi daree hundaa irraa bifa walfakkaatuun barattoonni filataman. Kanaafis, qorataan barattoota kutaa 7^{ffaa} Waxee Ciimoo baratanii waraqaa

mare qopheessuun waraqaa keessaa 67 irratti mallattoo gochuufi barattoota Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa daree tokko keessatti argamaniif waraqaa 12 maree qopheessuun keessaa 12 irratti mallattoo gochuun barattootaaf erga raabsee booda namoota carraan kun baheef 79 carraadhaan akka iddattootti mana barumsa lamaan daree shan irraafudhate. Kanaaf, qorataanis, ragaalee barbaachisaa ta'an argachuuf iddatteessuu carraa keessaa mala iddateessuu carraa tasaa salphaa /simple rondom sampling/ fayyadamuudhaan barattoota manneen barnootaa magaala Gaasaraa Kutaa Torbaffaa keessaa %35 fudhachuudhaan barattoota 79 filatee jira. Mala kana ilaalchisee, Addunyaa (2011:66) Willim (2006:76) wabeeffachuun "Probability sampling techniques give the most reliable representation of the whole population." jechuun ibsa. Akka yaada kanaatti, iddattoon carraa bakka bu'insa qaama dhimmi sun ilaalatuu bakka bu'uu akka danda'u nu hubachisa. Isuma fuula 66 irratti yaada kana yoo cimsuu, "iddattoon mala kamiinuu haa filatamuu bakka bu'aa kanneen qorannichi ilaaltu ta'uu qabu. Bakka bu'aa ta'uuf ammo, iddattoon fiatamaan %33 ta'uu qaba. Kanas, warra qorannichi ilaallatu keessaa shallaguun fudhachuu dha." jechuun ibse.

Haaluma walfakkaatuun, Dastaa (2011:66) "Akkaataa kanaan deebistoonni qorannichaa kanneen dhimmi ilaallatu akka bakka bu'anitti filatamu jedha. Malli carraa tasaa salphaa hirmaattoota hundaa carraa walqixaatiin hirmaachisa. Namoonnni akka iddattootti filaman filamuufi filamuu dhabuudhaaf carraan qaban walqixa jechuudha. Kanaafuu, carraa walqixa ta'e kan laatu waan ta'eef qoratichi iddattoo kana filateera.

3.3.3. Iddattoo Barsiisota

Barsiisonni manneen barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa Kutaa Torbaffaa keessatti Afaan Oromoo barsiisan jiran baay'inni isaanii 2 qofa waan ta'aniif mala iddatteessuu miti carraa jalatti kan argamu mala iddatteessuu amargeetti gargaaramuun filatamaniiru. Malli kunis, akkuma maqaa isaa irraa hubannu kan ragaa qorannoo koof barbaachisan qaama dhimmichi ilaaltu keessaa ammuma argameera odeeffannoo funaanuun qorannoo geggeesseera. Kanaafuu, qoratichi hunda isaanii fudhachuudhaan odeeffannoo irraa fudhateera. Barsiisonni afgaaffii irratti hirmaatan kunis sadarkaa barnootaan digirii jalqaba qabu. Akkasumas, lamanuu torbanitti wayittii

barnoota digdam torba–digdam torba qabatan jiru. Sababni hunda fudhateef baay’inni barsiisota kutaa 7^{ffaa} Afaan Oromoo barsiisan lama qofaafi barsiisonni kun lamanu Afaan Oromoo waan barsiisaniif kaayyoo qorannoo kanallee galmaan geessissu jedhe qorataan waan itti amaneeffdha

3.4. Meeshaalee Oddeeffannoon ittiin Funaanamu

Meesshaaleen oddeeffannoon ittiin funaanaman hedduutu ni jira. Dastaa (2013:110) Yalew (2006:151) wabeeffachuun, “Qorannoon kamiyyuu ragaadhaan deeggaramee gaggeeffama. Ragaan yookiin odeeffannoon bu’uura qorannoo ta’uu isaati. Odeeffannoon bu’uura qorannoo kunis, kaayyoo qorannichaa galmaan gahuuf mala itti funaanamu qaba.” jechuun ibseera. Akkasumas, dhimma qorannoo tokkoo qulqulleessani beekuuf dursani meeshaalee odeeffannoo qulqulluu ta’e walitti qabuuf faayyadaan addaan bafatanii beekuun murteessaadha. Haaluma kanaan, qorataan kun yeroo qorannoo kan geggeessuu ragaa quubsaa ta’e argachuuf tooftaalee odeeffannoo ittiin funaanaman keessaa kanneen akka qormaataa, afgaaffii, bargaaaffiifi sakatta’a dookumeentiitti fayyadamuun odeeffannoo walitti qabateera.

3.4.1. Qormaata

Toofta ragaaleen qorannoo ittiin funaanname keessaa inni tokko qormaata waan ta’eef, barattoota manneen barnootaa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} Kutaa Torbaffaa barataniif jechootafi himoota qopheessuun dhaggeeffatan akka barreessan gochuufi mata duree afur kennuufiin keessaa tokko filachuun keeyyata lama hanga sadi akka isaan barreessan taasiisuun dogoggora qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessa, bifa keeyyataan barreessuu, walta’iinsa yaada eeguun barreessuufi caaslugaatti seeraan fayyadamuu barattoota addaan baasuuf, dandeettiin barreessuu isaanii kan ittiin sakatta’amee mala makaatiin xiinxalamedha

3.4.2. Bargaaffii

Bargaaffiin mala qorataan kun odeeffannoo ittiin walitti qabate keessaa isa tokko. Sababa ilaalchisee, kotarii (1985) akka ibsetti, qorannoo bal’ina qabu adeemsisuu keessatti kan hojiirra oolu bargaaffii yoo ta’e irra filatama akka ta’e ibseera. Haaluma kanaan qorataan namoota dhimma kana irratti odeeffannoo quubsaa ta’e naaf kennuu danda’u jedhu

jedhee filate gaaffilee kaayyoo qorannoo dhugoomsan qopheessee rabsee odeeffannoo funaannateera. Malli odeeffannoon ittiin funaaname kun yeroofi human waan qusatuuf akkasumas eenyuma odeeffannoo kennitootaa waan hin ibsneef odeeffannoo sirrii argachuuf mala gaarii ta'uusaafi bakka bu'aadhaanis dalagamu waan danda'uuf malli kun filatamu danda'eera. sababa inni filatamees odeef-kennani yaada isa bilisa ta'e akka ibsu kan gargaarufi odeeffannoo gahaa sassaabachuuf kan fayyaduu ta'uu isaatifi. Bargaaffiin barattootaaf dhiyaate gaaffilee bu'uura ta'an bifa gaaffii banamoofi cufamootiin waraqaa gaaffannoo qopheessuun daree barnoota keessatti yeroo walfakkaatuun rabsuun akka deebisaan taasifameera. Qorataan qorannoon gaggeeffamu fudhatamummaa akka qabatuf barattoota kutaa 7^{ffaa} lakkoofsaan (79) ta'aniif bargaaffii rabsuun odeeffannoon sassabameera. Kun immoo, mala ittiin dandeetti barreessuu barattoota manneen barnoota magaala Gaasaraa kutaa 7^{ffaa} baratan Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban xiyyeeffachuun tooftaa odeeffannoo ittiin funaanamedha, kunis, mala makaatiin qaacceffameera.

3.4.3. Af- Gaaffii

Af-gaaffiin akaakuu odeeffannoon ittiin funaanamu keessa isaa tokko ta'ee kan qorataafi odeef-kennitoonni fuula fuullatti wal-arguun odeeffannoo qorannoo isaatiif barbaachisan afaaniin gaafachuun funaaneedha. Yaada kanaa, Dastaa (2013:11) irraatti yoo cimsuu, "Odeeffannoon afgaaffiidhaan funaanamu wanti adda isa taasisuu qorataan gaaffii isaa sirriitti ifa godhee akka ibsuuf odeef-kennaan gaafachuu danda'uu isaati." jechuun ibseera. Haaluma kanaan Kumara (2005:123) "Any person-to-person interaction between two or more individuals with specific purpose in mind is called an interview." jedha. Qorataanis, meeshaakana bu'uura godhachuun hanqinna barattoonni manneen barnootaa magaala Gaasaraa kutaa 7^{ffaa} Afaan Oromootiin barreessuurratti qaban addaan baasuuf gaaffilee banaa Afaan Oromootiin qopheessuun barsiisota manneen barnootaa kanatti Afaan Oromoo barsiisanii dhiira 1 fi dubara 1 ida'ama 2f dhiyeessuun odeeffannoo gurameera.

3.5. Sakatta'a Dookumantii

Tooftaan ragaan ittiin funaanamu keessaa tokko dokumentii sakatta'uudha. Innis kan xiyyeeffatu kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7^{ffaa} irratti kan geggeeffameedha. Kitaabni barnootaa kun hangam dandeettii barreessuu barattoota gabbisuuf mijaawaa akka ta'e, barattoota kakaasuuf, shaakalsiisuuf yookiin barsiisuuf gochaaleen barreessuu achii keessatti dhiyaate ilaaluuf qorataan mala kana faayadamuun xiixalee jira. Kanas, mala akkamtaafi ammamtaatti fayyadamee xiinxalee jira,

3.5.1. Kitaaba Barataa

Qorannoo adeemsiisuu keessatti ragaalee kallattiin sakatta'uun qabatamummaa odeeffannoo tokko murteessuuf gargaara. Haaluma kanaan qorataan, kitaaba barataa, Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa haalli dhiyaanna dandeettii barreessuu gochaalee barreessuu shaakalsiisuu gahaa qabaachuufi dhabuu addaan baasuudhaan qaaceffamee **jira.**

3.6. Mala Oddeeffaannoon ittiin Qaaceffame

Ragaaleen bifa qormataan, afgaaffii, bargaaaffiifi dookumantii sakatta'uun iddattoo irraa argame mala qaaccessa ragaa amaamtaafi akkamtaatii fayyadamuun boqonnaa afur keessatti qaaceffameera. Malli amaamtaa odeeffannoo argame sana lakkoofsaan eeruu dha. Kunis, gabateefi dhibbentaan kaa'uun kan qaaccessuun geggeeffame yoo ta'u, ragaaleen afgaaffii barsiisotaan funaanname mala akkamtaa qaaceffameera. Malli akkamtaa immoo, odeeffannoo argame sana jechootaan ibsuudha. Kunis, kaneen jechaan ta'an qaaccessuun barreeffamoota dogoggora ta'an funaanaman akka adeemsi isaa sirratu waliin wal biraa qabuun qaaccessuun jechaan kan ibsi itti kennamedha. Sababa malli kun lamaan filatameef odeeffannoon qorannoo kana tooftaa kana lamaniin yoo hiikame caalaati ifaafi qabatama ta'a jedhamee waan amanameef.

Boqonnaa Afur: Xiinxalaafi Ibsa Ragaalee

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa hanqinaalee Afaan Oromootiin barreessuu barattoonni mana barumsaa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} Kutaa Torbaffaan qaban addaan baasuun yaada furmaata heeruudha. Kanaafuu, boqonnaa kana keessattii odeeffannoon kallatti adda addaan sassaabamee ibsa barbaachisu waliin hiikamuun qaaceffamee jira. Odeeffannoon qaaceffamee ibsa waliin dhiyaate kunis, madda raga 1^{ffaa} fi madda raga 2^{ffaa} fayyadamuun kan argameedha. Kanaafuu, qorataaf madda raga 1^{ffaa} ta'uun kan odeeffannoo kennan barattoota Mana Barumsa Waxee Ciimoo sadarkaa 1^{ffaa} fi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa} kutaa 7ffaa iddattoon filatamaniifi barsiisota Afaan Oromoo manneen barnoota kana kutaa 7ffaa barsiisandha. Maddi raga 2^{ffaa} immoo, kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7ffaadha. Yaada kana galmaan gahuuf adeemsa funaansa ragaalee adda addaa fayyadamuun barbaachisaadha. Kunis, odeeffannoo qormaata, bargaaffii, afgaaffii fi dokumantii sakatta'uun iddattoo irraa argame karaa adda addaan xiinxalameera.

4.1. Ibsa Ragaa Odeef-kennitootaa

Odeeffannoon duubee Kan odeeffannoo kennaan barattoota Mana Barumsa Waxee Ciimookutaa 7ffaa dhiira 35 fi durba 32 ida'ama 67 yoo ta'an barattoonni mana barumsa Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaaimmoo dhiira 7 fi durba 5 ida'ama 12 dha. Walumaagalatti, barattoonni manneen barnoota lamaanii dhiira 42 fi durba 37 ida'ama 79 irraa kan ragaan walitti qabamedha. Barattoonni ragaan irraa walitti qabame kunniinis, umuriin waggaa 13-20tti gidduutti kan argamuudha. Haaluma walfakkaatuun, barsiisota Afaan Oromoo kutaa 7ffaa yeroo ammaa kana manneen barumsa kanniinittibarsiisaan irraa odeeffannoon funaaname jira. Barsiisonni kunniinis, dhiira 1 fi dubarti 1 ida'ama 2, dha. Isaanis, tajaajilabarsiisummaan waggaa 30 fi 27 kan qabaniidha.

4.2. Xiinxalafi Ibsa Ragaalee Madda Garaagaraa Irraa Argaman

As jalattii ragaa odeef-kennitootarraa karaa adda addaan argameetu duraadubaan dhiyaate.

4.2.1. Xiinxala Raagalee Qormaataan Argamanii

Qormaata kana keessattis, dandeettii barreessuu barattootaatu xiinxalame. Kunis, ajaja tokkoffaan odeef-kennitootaaf kenname irratti hundaa'uudhaan jechootafi himoota bifa dubbisaan dhiyaateef dhaggeeffatanii yeroo kennameef keessatti sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii kanneen barreessanfi barreessuu dhaban addaan baasuuf ulaagaalee sadaan armaan gadiin gabatee keessatti lakkoofsaafi dhibbeentaan xiinxalame ibsi irratti kennameera. Ulaagaaleen kunis, qubeessuu, qub-guddeessaafi sirna tuqaaleedha.

Gabatee:(1). Jechoota 10fi himoota 7 dubbifameef dhaggeeffatanii sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu barattootaa xiinxalu.

Xiinxala Afaan oromootiin barreessuu barattoota	Mana Barumsa	Barattoota dogoggoraan barreessan		Barattoota haala sirriin barreessan		Ida'ama	
		Lakk	%	Laak.	%	Lakk	
Hanqina qubeessuu	WCST	65	97	2	3		100
	GST	11	92	1	8	12	100
	Ida'ama	76	96	3	4	12	100
Hanqina itti fayyadama qub-guddeessaa	WCST	43	64	24	36	67	100
	GST	7	58	5	42	12	100
	Ida'ama	50	63	29	37	79	100
Hanqina itti fayyadama sirna tuqaalee	WCST	56	84	11	16	67	100
	GST	8	67	4	33	12	100
	Ida'ama	64	81	15	19	79	100

Hiika:-WCST=Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa, GST=Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa,

Gabatee armaan oliirraa kan hubannu, barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa 1^{ffaa} kutaa 7^{ffaa} dandeettii isaanii barreessuu irratti qaban dhibbentaa dhaan hanga tokko garaagarummaa haa qabaatanii malee bifa walfakkaatuun hanqinaalee jechootaafi himoota qubeessuu ,sirna tuqaaleefi qub-guddeessaa kan qabaniidha. Kunis, jechootafi himoota dubbifameef dhaggeeffatanii qabxiilee sadan gabatee keessa jiran fayyadamuun sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii yeroo kennameef keessatti akka barreessaniifi hin barreessine xiinxaluun kan irra gahameedha. Haaluma kanaan, ragaan gabatee kana irraa argame akka mul'isutti hanqina barattoonni qaban keessaa inni sadarkaa tokkoffaa irratti rakkoo hammata ta'e argame qubeessuudha.

Odeeffannoo gabatee armaan olirraa akka hubatamutti barattoonni irraa caalaan isaan sirna barreeffama Afaan Oromoo addaan baasanii kan hin beekne ta'uun qubeessuurratti hanqina akka qaban ragaan argame kun ni mul'isa. Kunis, iddattoon manneen barnoota lamaanii keessaa dogoggoraan kan qubeessan barattoota 76(% 96) yoo'ta'an; barattoonni sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii sirriitti barreessan iddattoo waliigalaa keessaa barattoota 3(%4) qofadha. Dogoggorri qubeessuu barreeffama barattoonni dhaggeeffatanii barreessan keessaatti bal'inaan mul'ata. Kanneen, dogoggora qubeessuu jalatti hammataman, sagalee dubbachiistuu iddoo malee dheeressuu yookiin gabaabsuu, sagalee dubbifaman bakka jabaachuu hin qabnetti jabeessuu; bakka jabaachuu qabuttimmoo laaffisuu, irrabuta iddoo malee fayyadamuufi hudhaa bakka barbaachisutti gargaaramuurratti hanqinni qubeessuu jiraachuu isaati. Kanumaan walqabate barreeffama barattoonni barreessan keessaatti kanneen dogoggora dubbachiiftuu irratti mula'atan addaan baasuun muraasa isaanii akka fakkeenyaatti armaan gaditti kan sirrii ta'an waliin wal-bira qabnee ilaaluun ni danda'ama. Akka fakkeenyaatti dogoggora barreeffama barattootaa keessatti mul'atan yoo ilaalle, jecha 'Baala'jedhu bifa adda addaan barreeffamee argama. Innis, balaa, baalaa, Bala, baalla, balla faa yoo ta'an kanneen hundinuu dogoggoraan kan barreeffamanii dha. Kana keessatti qubeen dubbachistuu /a/ dubbifama jalqabatti aante dheerachuu qabdi malee gabaabachuu hinqabdu. Akkasumas, dhumarratti/a/ gababaachuufi dubbifaman jabaachuu hin qabu

Gabatee (1.1). Dogoggora ykn hanqina barattoonni sagalee dubbachiiftuurratti uuman

KanneenDogoggoran Barreeffaman	Lakk.	%	Kanta'uu qabu/sirreeffama isaa/	lakk	%
Bala, baalaa, balaa	59	75	Baala	20	25
Soodaa, sooddaa, soda	49	62	Soddaa	30	38
Daaddoo, dado, dadoo,daado	53	67	Daadoo	26	33
Dabo, daaboo	35	44	Daboo	44	56
Annan, aannan	27	34	Aannan	52	66
Waarshale, warshalee	39	49	Warshaalee	40	51
Ijoole,walaaloo, walaalo, waalaloo	19	24	Ijoollee, Walaloo	60	76

Ragaa armaan olirraa akka hubannutti, jechoonni armaan olitti dogoggora jalatti tareeffaman kun sagaleen dubbachiiftuu bakka dheeraachuu qabutti gabaabsuun bakka gabaabachuu qabutti immoo, dheeressuun barreeffamaniiru.

Hanqina yookiin dogoggorri qubeessuu sadarkaa lammaaffaatti mul'ate dogoggora sagalee dubbifamaan uumamedha. Barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa kutaa^{ffaa} barataan barreeffama isaan barreessaan keessaa hanqinni yookin dogoggorri sagalee dubbifama akka jiru hubatameera. Dogoggorri kunis kan uumame bakka jabbaachuu qabuutti laaffisuufi bakka laafuu qabuutti immoo jabbeessuutu mul'ate.

Gabatee (1.2).Dogoggora ykn hanqina barattoonni sagalee dubbifaman irratti uuman

Dogoggoroonni Uumaman	Lakk.	%	Kan ta'uu qaban /sirreeffama /	Lakk.	%
Baalla	47	59	Baala	32	41
Sodaa, Soodaa, soda	63	80	Soddaa	16	20
Daaddoo	59	75	Daadoo	20	25
Aanan	44	66	Aannan	35	44
Warshaallee	37	47	Warshaalee	42	53
Ijjoolee	25	32	Ijoollee	54	68
Wiixxata, jimmaata	48	61	Wiixata, Jimaata	31	39
Kkeessaa	15	20	Keessaa	64	80

Yaada armaan olii irraa akka hubannutti jechoonni armaan oliitti dogoggora jalatti argaman kun bakka jabbaachuu qabanitti laafuun bakka laafuu qabanitti immoo jabbaachuun akkasumas dubbifama lama walitti ansuun jalqaba jechaatti barreeffamanii argamu. kunis, kan ta'uu qabu jalatti sirreeffamaniiru.

Hanqina barattoonni qubeessuu irratti qaban inni sadarkaa sadaffaatti argamu immoo itti fayyadama Hudhaati. Hudhaan (‘) qubee Afaan Oromoo keessaa akka dubbifamaa tokkootti ilaalama. Hudhaan Afaan Oromoo keessatti iddoo garaagaraatti galuun tajaajilaaf kan ooludha. Hudhaan bakka hafuurri sombaa bahu qoonqooratti addaan citu galuun tajaajila kenna, (Tafarrii, 1998:87). Haata'umalee, barreeffama barattoonni barreessan keessatti seera isaa eege hin barreeffamne. Fakkeenyaaf, jechoota ‘Qulqllaauufi ‘Daaimmanii jedhan fudhannee yoo ilaalledogoggoraqabu.

Gabatee (1.3). Dogoggora ykn hanqina barattoonni hudhaa bakka babaachisutti fayyadamurratti qaban.

Dogoggoraan kan barreeffaman	Lakk	%	Kan ta'uu qaban	lakk	%
Qulqullaa'uu	49	62	Qulqullaa'uu	30	38
Daa'immanii	47	59	Daa'immanii	32	40

Odeeffannoo armaan olii keessaatti jecha 'qulqullaa'uu' fi 'daaimmanii' jedhan keessatti hanqinni dubbachiistuu akaakuu adda addaa gidduutti hudhaa fayyadamuun dhabuu ni mul'ata. Kanafuu, kan jalqabaa 'qulqullaa'uu' kan jedhutti, kan lammataa 'daa'immanii' kan jedhutti sirraa'uu qabu.

Walumaagalatti, rakkoo barreessuu keessaa dhimmi qubeessuun walqabatee mul'atu keessaa dubbachiftuu dheeressuu, gabaabsuu, dubbifama laaffisuufi jabeessuunfi hudha bakka barbachisutti galchuun barreessuun isaanii ijoodha. Kunis, haala hin barbaachisneen yoo dheeratee, gabaabate, laafee, jabaatefi bakka barbaachisutti yoo hin galiin ergaan barreeffamaa jallachuun dhaamsa dabarsuuu barbaadame dhiise hiika biroo kennuu danda'a.

Akka gabatee 3ffaa armaan olii mul'isutti, hanqina Afaan Oromootiin barreessuu barattoota mana barumsa sadarkaa 1^{ffaa} Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa kutaa 7^{ffaa} inni biraan sadarkaa lammaaffatti argamu hanqina itti fayyadama sirna tuqaaleeti. Kunis, barattoonni mana barumsa kunneen iddattoon filataman sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii sirna tuqaaleetti fayyadamuu dhabuu irraan kan ka'e hanqinni kun mul'achuu danda'eera. Kana ilaalchisee, ragaan gabatee olii keessatti xiinxalame akka agarsiisutti, barattoota manneen barnoota lamaanii 79 iddattoon filataman keessaa barattoonni 64 (%81) ta'an seera barreeffama Afaan Oromoo eeguu dhabuurraan kan ka'e sirna tuqaalee fayyadamuurratti hanqina kan qaban yoo ta'u barattoota manneen barnoota lamaanii 79 iddattoon filataman keessaa barattoonni 15(%19) ta'an qofti sirna tuqaaleetti haala sirriin fayyadamuu isaanii hubachuun danda'ameera.

Walumaagalatt, akka ragaa gabatee armaan olirraa hubachuun danda'amutti irra caalaan barattoota manneen barumsaa lamaanii sirna tuqaaleetti bakka barbaachisutti akka hin

fayyadamne yookiin hanqina akka qaban gabateen kun salphaatti nama hubachisa. Qorataanis kanneen keessaa muraasa fudhatee akka armaan gaditti kan dogoggoraan barreeffameefi kan itti sirraa'uu qaban waliin kaa'eera

Gabatee.(1.4). Dogoggora ykn hanqina barattoonni itti fayyadama sirna tuqaalee irratti uuman

Kan dogoggoran barreeffaman	lakk	%	Kan Sirriin barreeffaman		
Obbo Fayyisaan ijoollee sadi qaba jaalane Tolawaaqifi Gamachuudha.	69	87	Obbo Fayyisaan ijoollee sadi qab: Jaallannee, Tolawaaqifi Gammachuudha.	10	13
Safuu arabni isaa muka gogsa	73	92	Safuu arrabni isaa muka gogsa!	6	8
Dibaabaan walaloo gaabbii jedhu dubbiseera	75	95	Dibaabaan walaloo 'Gaabbii' jedhu dubbiseera.	4	5
Haati raafuu funaanti intalli asiifi achii utalti	74	94	Haati raafuu funaanti; intalli asiifi achii utalti.	5	6

Gabatee kana olirraa kan hubannu barattoonni sirna tuqaalee bakka barbaachisutti akkaataa seera afaanichaatti fayyadamu ilaalchisee hanqina cimaa akka qabaniidha. Kun immoo, hiika yaada barbaadamu sanaa jijjiiruu irra darbee Afaanichaarratti dhiibbaa geessissuu waan danda'uuf hanqina kana hanga danda'ameen hir'isuun barbaachisaadha.

Akka gabatee 3ffaa.mul'isutti, hanqina odeef-kennitoonni qaban inni dhuma sadarkaa sadaffaa irratti argame hanqina qub-guddeessadha. Qub-guddeessi barreeffama tokko keessatti baay'ee barbaachisaadha. Qub-guddeessa barreeffama keessatti seera barreeffamaa guutuuf kan itti fayyadamnudha. Haata'u malee, ragaan gabatee 3ffaa armaan olii keessatti walitti qabame kan agarsiisu barattota mana barumsaa lamaanii iddattoo filataman 79 keessaa barattoonni 50(%63) ta'an seera barreeffama Afaan Oromoo eeganii kan hin barreessine yoo ta'u; warri hafan barattoota waliigala iddattoon filataman keessaa barattoonni 29(%37) immoo, seera barreeffama eeganii gub-guddeessaati fayyadamuurratti hanqina kan hin qabne ta'uu isaanii hubatameera. Akkuma barreeffama barattoonni barreessan irraa hubachuun danda'amu fayyadama caasaa qubee Afaan Oromoo osoo hin eegiin jechoonni dogoggoraan akka barreeffaman ta'anii jiru. Dogoggorri kunniin qubee guddaafi xiqqaa iddoo malee fayyadamuudha. Qorataanis kanneen keessa muraasa fudhate akka armaan gaditti kan dogoggoraan barreeffameef kan ta'uu qabu kaa'eera.

Gabatee :(1.5). Dogoggora ykn hanqina barattoonni itti fayyadama qub-guddeessa irratti uuman

Kan dogoggoran barreeffaman	lakk	%	Kan ta'uu qaban	lakk	%
Artisti lammaa guyyaa	72	91	Artisti Lammaa Guyyaa	7	9
Obbo fayyisaan ijoollee sadi qaba jaallannee, tolawaaqifi gammachuudha.	74	94	Obbo Fayyisaan ijoollee sadiqaba:Jaallannee, Tolawaaqifi Gammachuudha.	5	6
Barnoota Lammummaafi amala	45	57	Barnoota Lammummaafi AmalaGaarii	34	43
Barumsa herreegaa wiixata kibxata roobii jimata baranna.	69	87	BarumsaHerreegaa Wiixata, Kibxata, Roobiifi Jimaata barannaa.	10	13
KuNunsa	17	22	Kunuunsa	62	78

Akka odeeffannoo kana olirraa hubannutti barattoonni gub-guddeessatti fayyadamuurratti hanqina cimaa akka qabaniidha. Kun immoo, dubbistoota biratti fudhatama hin qabu waan ta'eef kana irraa of fooyyessuuf shaakala barbaachisuu gochuun barbaachisaadha. .

Walumaagalatti, qabxiileen armaan olitti ibsaman barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo sadarkaa tokkoffaafi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa Kutaa 7ffaa baratan Afaan Oromootiin seeraan barreessuurratti hanqina yookiin dogoggora bu'uura sadi akka qaban hubatameera. Dogoggoroonni kunniinis, sadarkaa sagalee yookiin qubeessuu, qub-guddeessafi sirna tuqaaleefaadha. Kana malees, ragaan qormaata lammaffaa, bargaaffiifi afgaaffii ragaa kennitootaa irraa funaaname akka mul'isutti yaaduma kana kan dhugoomsaniidha. Maddi rakkoo kanaas, barsiisota sadarkaa gad-aanaa barsiisaniifi shaakala dhabuu barattoot akka ta'ee odeeffannoon bargaaffii barattootaafi afgaaffiin barsiisota kutaa 7^{ffaa} Afaan Oromoo barsiisan lamarraa argameen hubachuun danda'ameera. Hanqinni ykn dogoggorri armaan olitti tuqaman kun baay'inaan barreeffama keessatti yoo mul'atan barumsa irratti dhiibba fida, walqunnamtii irratti rakkoo uuma, ergaa darbu sana hir'uu taasisa, akkasumas guddina afaanichaatiif gufuu ta'uu waan danda'uuf hanqina kana hanga danda'ameen hir'isuun barbaachisaadha.

Qabxiin ka'uu qabu inni biraan, dhimma barattoonni mata duree afur keessaa tokko filachuun akka sirna barreeffama Afaan Oromoo eeguun keeyyata lama hanga sadi barreessan ajajamaniidha. Yaada kana Beekan(2015:143) Abisamr (1998) wabeeffachuun,

barattoonni adeemsaa barreessuu keessatti mataduree filatamerratti hundaa’uun yaadolee barbaachisoo ta’an akka madisiifatan taasisa. Kanaafis, muuxannoofi hubannoo isaanii akkasumas, qunnamtii namootaa wajjin godhan akka ka’umsaatti maaliifi haala akkamiinakka barreessuu danda’aniif igargaara. Kunis mala ittiin dandeettiin barreessuu barattootaaxiin xalamedha.

Gabatee: (2) Qormaataa mata duree afur barattootaaf kenname keessaa tokko filatanii sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu barattoota xiinxaluu

Hanqinaalee Afaan Oromootiin Barreessuu barattoota keessatti mula’atan xiinxaluu	Mana Barumsa	Barattoota Dogoggoraan barreessan		Barattoota sirriin barreessan		Ida'ama	
		Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%
Rakkoo keeyyata sirriin barreessuu	WCST	44	66	23	34	67	100
	GST	7	58	5	42	12	100
	Ida'ama	51	65	28	35	79	100
Rakkoo qindoomna Yaadaa eeguun barreessuu	WCST	57	85	10	15	67	100
	GST	8	67	4	33	12	100
	Ida'ama	65	82	14	18	79	100
Hanqina Qubeessuu irraatti qaban	WCST	60	90	7	10	67	100
	GST	9	75	3	25	12	100
	Ida'ama	69	87	10	13	79	100
Hanqina Itti fayyadama Sirna Tuqaalee	WCST	53	79	14	21	67	100
	GST	10	83	2	17	12	100
	Ida'ama	63	80	16	20	79	100
Hanqina Itti Fayyadama Qub-guddeessaa	WCST	48	72	19	28	67	100
	GST	8	67	4	33	12	100
	Ida'ama	56	71	23	29	79	100
Hanqina Caas-lugatti fayyadauu	WCST	29	43	38	57	67	100
	GST	6	42	7	58	13	100
	Ida'ama	35	43	45	57	80	100

Hiika:-WCST=Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa, GST=Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa,

Gabatee 2ffaa armaan olii kun akka mul’isutti, barattoonni manneen barnootaa lamaanuu dhimmootaa sirna barreeffamaa eeguun barreessuu keessatti jechuun dandeetti keeyyata barreessuu keessatti dhibbentaa dhaan hanga tokko garaagarummaa haa qabaatanii malee bifa walfakkaatuun hanqinaalee keeyyata sirrii barreessuu dhabuu, qindoomina yaada eeguu dhabuu, sirritti qubeessuu dhabuufi hanqina itti fayyadama sirna tuqaalee kan qabaniidha. Akkaata sadarkaa hanqinaalee kanniiniitiin duraa duubaan qaaccessa gabatee kana keessatti mul’atu irratti hundaa’uun kaahun ni danda’ama. Haaluma kanaan,

sadarkaa tokkooffaatti rakkoo hammaataa ta'ee kan argame sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu irratti barattoota kutaa 7ffaa qaban hanqina qubeessuu yoo ta'uu, innis Mana Barumsa WCST tti caalmaa kan qabu dha. Akka waliigalatti barattoota 79(%87) iddattoo qorannoo kun irratti gaggeeffame barreeffamni mata duree afran keessaa filachuun barreessan hanqina qubeessuu bal'inaan kan qaban yoo ta'u barattoota iddattoo waliigalaa keessaa 10(%13) qofatu sirreessuun barreesuu danda'an. Hanqina qubeessuu ta'uun barreeffama barattootaa keessatti mul'atan rakkoo qubee bakkee barbaachisanitti hanqisuu yookin immoo bakka hin barbaachisnetti itti dabaluuun hiikkaan jecha barreessanii hiika yaadame sana irraa goruun dhamsa hin barbaadamne dubbistootaaf akka darbu kan godhu dha. Kana jechuun yammuu barreessaan sagalee gabaabaa dheeressuu, dheeraa gabaabsuu, laafaa jabeessuu, sagalee jabaataa laaffisuu, bakka hafuurri sagalee citutti hudhaa galchuu dhabuufi dubbifamaa lamaa ol walitti aansuudhaan barreessuufi kkf rakkoolee sirna barreeffama Afaan Oromootiin ala barreeffama isaan barreessan keessatti kan mul'atu ta'uun isaa kan hubatameedha.

Inni sadarkaa lammaffaatti akka rakkoo hammaataatti kaahame hanqina qindoomina yaadaa eeguun barreessuu dhabuudha. Kunis, iddattoo Manneen Barnoota lamaanii keessaa akka waliigalatti 65(%82) ta'a. Barattoonni hanga tokko barreeffamni isaanii fooyyee qabuufi sirriin barreessan iddattoo waliigalaa keessaa 14(%18) qofa dha. Sadarkaa sadaffaatti ilaalmuu kan danda'u akkaataa gabatee kana irraa hubachuun danda'amutti, iddattoo waliigalaa keessaa 63(%80) kan ta'an barreeffamni isaanii hanqina itti fayyadama sirna tuqaalee kan qabu yoo ta'u, 16(%20) kan ta'u immoo barreeffamni isaanii itti fayyadama sirna tuqaalee irratti fooyyee kan qabudha. Inni dhumaa, akka rakkootti kan fudhatamuu danda'u rakkoo barattoonni itti fayyadama qub-quddeessarratti qaban yoo ta'u, barreeffamni barattoota iddattoo waliigalaa keessaa 56 (%71) ta'u hanqinni itti fayyaama qub-guddeessa bal'inaan keessatti kan mul'atu ta'uun isaa kan hubatame yoo ta'u, hanga tokko iddattoo waliigalaa keessaa barreeffamni barattoota 23(%29) ta'u immoo itti fayyadama qub-guddeessaa irratti fooyyee kan qabudha. Rakkoon qub-guddeessaa barreeffama barattootaa keessatti mul'ate bakka barbaachisutti qubee guddaa fayyadamuu dhabuu yookin immoo bakka hin barbaachisnetti qubee guddaa fayyadamuu, jecha tokko yookin hima tokko keessatti qubee guddaa fi xiqqaa walkeessa fayyadamuu, jalqaba himaa fi maqaalee irratti qubee

guddaa fayyadamuu dhabuufi kkfbal'inaan keessatti kan argamuudha. Faallaa kanaatiin akka rakkootti dhimmoota barreeffama barattoonni barreessan keessatti ilaaluuf kan yaalame inni biraan hanqina barattoonni caas-lugaati fayyadamuu irratti qaban yoo ta'u, inni kunis barreefamni barattoota iddattoo waliigalaa keessaa 45(% 57)kan ta'u fooyyee kan qabu ta'ee yoo argamu 34(%43) immoo hanqinni caas-lugaatti fayyadamuu kan keessatti mul'atu ta'uu isaa hubatameera.

Akka waliigalaatti gabatee armaan olii irraa wanti hubatamuu danda'u, qabxiilee afran irratti barattoota Manneen Barnootaa lamaanuu biratti bifa walfakkaatuun seera barreeffama Afaan Oromoo eeguun barreessuu dhabuun bal'inan kan mul'atuufi sadarkaan isaas hammaataa ta'u isaa dhibbantaa armaan olitti ilaalle irraa hubachuun danda'ameera.

4.2.2. Xiinxala Ragaalee Bargaaffiin Argamanii

Meeshaaleen ragaan qorannoo kun ittiin funaaname keessaa inni biraan bargaaffii barattootaaf dhiyaatedha. Haaluma kanaan odeeffannoon bargaaffirraa argame haala armaan gadiin gabatee keessatti xiinxalame hiikameera. Gaaffileen kunis gaaffii makaa dhaan dhiyaatani dha.

Gabatee: (3). Odeeffannoo Barattoonni Dandeettiiwwan Afaanii Afran Keessaa Kan Ulfaauufi sababa isaa Ilaalchisuun Kennan

Gaaffii	M/B	Safartuu									
		A.Barreesuu		Dubbisuu		Dubbachuu		Dhaggeeffachu		Ida'ama	
		Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%
Dandeettiiwwan Afaan Oromoo keessaa isa kamtu irra caalaatti sitti ulfaata?	WCST	50	75	13	19	2	3	2	3	67	100
	GST	10	83	2	17	0	0	0	0	12	100

Hiika:- M/B=Mana barumsaa WCST=Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa,
GST= Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa,

Ragaan gabatee 3ffaa kun akka mul'isutti, barattonni Mana Barumsaa Waxee Ciimoo 50 (%75)fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 10 (%83) walumaagalatti barattoota 60 (% 76) ta'an dadeettii barreessuu isaan kaawwan irra nutti ulfaata yoo jedhan sababa isaa immoo barreessuu irratti seerri Afaan Oromoo keessa jiru addaan baasnee beekuu dhabuu, yeroo barreessinu itti yaaduun shaakalufi qopha'uu dhabuu irraa dogoggora kan uumnu jechuudhaan yaada isaanii kennaniiru. Akkasumas, baay'inaan sagaleewwan jabaa, laafaa, dheeraa, gabaabaa, irrbuta, hudhaa kanneen seeraan itti yaannee barreessuufi shaakaluu dhabuurraa akka ta'e ibsanii jiru. Akka qorataanis, qormaata barreeffama barattonni marsaa lamaan barreessan irraa hubatettis irraa caalaan barattoota seerota bu'uura kanneen jedhaman seerota Afaan Oromoo keessatti sagaleen jalqabafi dhumarratti dubbifamaan lama walitti aanee kan hin dhufne ta'uufi sagaleen yoom akka laafuufi yoom akka jabaatu akkasumas, dubbachiistuun immoo, yoom akka dheeratuufi gabaabaatu, hudhaa, qub-guddeessaafi sirni tuqaalee iddoo akkamii akkamiitti akka galu addaan baasanii kan hin barreessine ta'uu isaanii hubatee jira..

Barattonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo13 (%19)fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 2 (%17) walumaagalatti barattoota 15(% 19) kan ta'an ammoo, Afaan Oromoo dubbisuun nutti cimaa jechuun yaada isaanii kennaniiru. Sababni isaa, dubbisuun muuxannoofi hubannoo waan gaafatuuf, yeroo dubbisnu bakka itti dheeratuufi gabaabatu addaan baasanii beekuun akka isaan dhibu ibsaniiru. Barattonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo 2(%0) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 0(%0) walumaagattii, barattoota 2 (% 3) ta'an dubbachuutu nuti ulfaata jedhaan. Maaliif kan jedhu ammoo, sababa Afaan Oromoo Afaan lammaffaa keenya ta'eef, afaanichaan dubbachuun nuti cimaa jechuun yaada isaanii kennaniiru. Barattonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo 2(% 3) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 0 (%0) walumaagalatti, barattoota 2 (% 3) kan ta'an ammoo, danddeettiwwan afaanii keessaa dhaggeeffachuu nuti ulfaata jechuun deebii isaanii kennaniiru. Sababiin isaas, Afaan Oromoon barachuu kan jalqabne erga mana barumsaa seenee waan ta'eef, hawaasa yookiin maatii nuti keessatti dhalanne guddachaa jiru keessattis baay'inaan Afaan Oromoo kan sirriitti dhaggeeffachuufi haasa'u(dubbatu) waan hin jireef jechuudhaan ibsanii jiru. Walumaagalatti, barattoonni mana barumsaa Waxee Ciimoofi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa harki caalaan (%76) danddeettiin barreessuu akka isaanitti ulfatu ragaan gabatee 5ffaa. armaan olii nuti mul'isa.

Dhimma kanaan walqabatee afgaaffii barsiisotaaf gaaffii 2ffaa irratti dhiyaate, dandeettiiwwan afaanii afran keessaa dandeettiin barreessuu maaliif barattootatti ulfaata? kan jedhuuf barsiisan Mana Barumsa Waxee Ciimoo sadarkaa tokkoffaafi barsiistuun mana barumsa Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa kutaa 7^{ffaa} Afaan Oromoo barsiisan yoo ibsan, sadarkaa gad-aanaa irraa kaasee mana barumsaa keessattis ta'e alatti barsiisan xiyyeeffannoo itti kennee shaakalsiisuu dhabuu, barreessuuf kaka'umsa dhabuufi kan kana fakkaatan jechuun yaada isaan laataniiru. Dabalatanis, barsiistuu Afaan Oromoo mana barumsa Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa yaada ishee yemmuu laatte, nuti barsiisonni sadarkaa gad-aanaa irraa kasnee jechootafi seerlugaa qofa irratti xiyyeeffanna malee dandeettii kanaaf iddoo hin laannu; kun immoo barattoonni muuxannoo shaakala dhabuun dandeetti barreessuu irratti rakkoo hammaataa akka qabaatan isaan taasiseera jechuun yaada ishee laatte jirti. Dhimmi dandeettii barreessuu kun waan ulfaataa ta'eef.

Walumaagalatti, yaada barattootaas ta'ee barsiionni kennaan irraa kan hubannuu, dandeettii barreessuu ulfaataafi walxaaxa kan ta'eef rakkoo xinqooqa, xin sammuufi rakkoo hubannoo waan qabuuf akkasumas, mana barumsaatti barumsaan waan argamuufidha. Dandeettiin barreessuu dandeettii dubbachuu waliin yoo ilaalame, dandeettii barreessuutti akka dandeettii dubbachuutti bal'inaan itti hin fayyadamnu sababnisaas, barreessuun haala irratti waan hunda'uuf akka dubbachuu ganama kaasnee hanga galgalaatti dhimma baay'ee itti bahuu hindandeenyu. Yaaduma kanaan walqabatee barreessuun adeemsa walxaxaa ta'uusaa beekuuf dubbachuufi barreessuu walbira qabuudhaan yoo ilaalamu, dandeettiin barreessuu sadarkaa lammaffaatti Kan ilaalamu ta'ee afaanichaan warra afaan hiikatanis ta'ee warra affan lammaffaaf dubbachuufi dhaggeeffachuu caalaa baay'ee dhibaa waan ta'eef barrattoonni yeroo barreeffaama barreessan dogoggora baay'ee uumu.

Gabatee: (4). Qaaccessa Barsiisonni Duubdeebii Barattootaaf Kennuu

Gaaffii	M/B	Safartuu							
		Eeyyee sirriitti		Lakkii		Darbee darbee ni		Ida'ama	
		Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%
Barsiisan/ttuun Afaan Oromoo si barsiisan dandeettii ati barreessuu irratti qabdu ykn wanta ati barreessitee sorooruun adda baasee sirrii ta'uu fi ta'uu dhabuu keef yaada duub-deebii siif kennan beekuu?	WCST	13	19	35	52	19	28	67	100
	GST	2	17	6	50	4	33	12	100
	Ida'ama	15	19	41	52	23	29	79	100

Hiika:- M/B=Mana barumsaa WCST=Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa, GST= Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa,

Ragaan gabatee 4ffaa. akka ibsutti, bargaaaffii barattoota Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa marsaa lammaaffaa dhiyaateen gaaffii barsiisonni Afaan Oromoo isaan barsiisaan dandeettii isaan barreessuu irratti qaban sorooruun sirrii ta'uufi ta'uu dhabuu irratti duub-deebii isinii kennaan beekuu jedhu mirkaneeffachuuf gaaffii gaafatameera. Haaluma kanaan, barattonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo13 (%19) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 2(%17) walumaagalatti, barattonni 15(%19) 'eeyyee nu kennu' yoo jedhan; barattonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo35(%52)fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 6 (%50) walumaagalatti, barattonni 41(%51)nu kennaan hin beekan jechuudhaan deebii laataniiru. Barattonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo19 (%28)fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 4 (%33) walumaagalatti barattonni 23 (%29) ta'an ammoo, 'darbee darbee' nu kennu jechuudhaan yaada isaanii kennaniiru. Walumaagalatti, akka ragaa barattoota mana barumsa lamaniirraa hubannutti barsiisonni barattootaaf duubdeeb kan hin kennine ta'uusaaniti.

Kanuma ilaalchisee afgaaffii gaaffii 4ffaa irratti barsisotaaf dhiyaate, barreeffama barattoonni barreessan sirrii ta'uufi ta'uu dhabuusaa hordofuun duubdeebii ni kennituu? Gaaffii jedhuuf deebii isaanii haala kanaan ibsan jiru. Kunis, barsiisan Mana Barumsa Waxee Ciimoon Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa barsiisan yeroo baayyee hin keenu sababnisaas, hanqina yeroofi baay'inni barattoota daree tokko keessa jiran human ol ta'uu

yoo ibsu; barsiistuun mana barumsa Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa immoo, darbee darbee nan kenna jechuun yaada ishee ibsate jirti. Walumaagalatti, barsiisaan duubdeebii wayitii tokkotti barattoota hundaaf kennuuf rakkisaa ta'uu danda'a. Keessummayyuu daree barattoonni baay'een jiran keessatti caalaatti rakkisaa dha. Haata'umalee, barsiisaan/tuun barreeffama barattoota sororee/ttee yaada itti kennuun barattoonni akka dandeettii barreessuu isaanii fooyeffatan gochuun waan danda'amuuf salphaatti bira darbamu hin qabu. Haata'u malee, duubdeebiin barreeffamaan barattootaaf kennamu hanqina akka qabu yaada barattoonnifi barsiisonni kennaniin hubatameera. Kun immoo, barreessuu barattootaarratti dhiibbaa akka fidu kan walnama gaafachiisu miti. Kanaafuu, barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan keessattuu barsiisonni sadarkaa gad-aanaadhaa kaasee hanga sadarkaa olii jiran hunduu barattoonni isaanii seeraan barreessuu danda'uufi danda'uu dhabuu isaanii itti himuun yookin sirreessuun dub-deebii kennuun barattoonni isaanii bakka dogoggoraan barreessanitti akka sirreeffatan gochuu dhabuu isaanii kan salphumatti nu hubachiisuudha.

Gabatee: (5) Jechoaotafi Himoota Afaan Oromootiin Yemmuu Barreessankan irra caalaatti barattootaa rakkisuu hubachuuf

Gaaffii	M/B	Qubeessuu		Sirna tuqaalee		Qub-guddeess		Walta'umsa		Hunduna rakkisa		Ida'ama	
		Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%
Yemmuun Afaan Oromootiin jechootafi himoota barreessitu kan irra caalaatti sitti ulfaatuu yookiin sirna rakkisu isa /isaan/ kami?													
	WCST	12	18	6	9	3	4	4	6	42	63	67	100
	GST	2	17	1	8	1	8	1	8	7	59	12	100
	Ida'ama	14	18	7	11	4	5	5	6	49	62	79	100

Hiika:- M/B=Mana barumsaa WCST=Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa,

GST= Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa,

Akka ragaan gabatee 5ffaa kun ibsutti, yemmuu keeyyata Afaan Oromootiin barreessinu rakkoo qubeessuu qabna kan jedhan barattoota Mana Barumsaa Waxee Ciimoo sadarkaa tokkoffaa 12 (%18) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 2(%17) walumaagalatti, barattoota mana barumsa lamaan 14(%18) akka ta'an ragaan nuti mul'isa. Barattoonni Mana Barumsaa Waxee Ciimoo 6(%9) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 1(%8) walumaagalatti, barattoonni 7(%9) ta'an yemmuu keeyyata Afaan Oromootiin barreessan rakkoo sirna tuqaaleetti fayyadamu akka qabna deebii laataniiru. Barattoonni qub-guddeessa bakka barbachisutti fayyadamurratti rakkoo qabna jedhan immoo, barattoota Mana Barumsaa Waxee Ciimoo 3 (% 4) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 1(% 8) walumaagalattii 4 (%5) dha. Barattoonni mana barumsa Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa 4(6) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 1(%8) ta'an walta'umsa yaada eeguun nu rakkisa yoo jedhan; barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo 42(%63) fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 7(% 59) walumaagalatti, barattoota mana barumsa lamaanii 79 iddattoon filataman keessaa barattoonni 49(%62) ta'an ammo, hundu akka isaan rakkisuu gabateen armaan olii kun nuti agarsiisa. Walumaagalatti, barattoonni manneen barnoota Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa Afaan Oromootii jecha, himafi keeyyata yemmuu barreessan rakkoo akka qaban ragaan gabateen 7ffaa. armaan olii nuti agarsiisa.

Yaaduma kanaan w/qabatee afgaaffii barsiisotaa keessatti gaaffi 7ffaa irratti dhiyaate, Barattoonni yeroo jecha, himafi keeyyata Afaan Oromootiin barreessan rakkoo maalfaa qabu? Rakkoo barattoota kana akkamiin furuun danda'ama? gaaffii jedhuuf deebii barsiisonni mana barumsa lachuu kennaan armaan gadiitti dhiyaate jira. Rakkoo yookiin hanqina barattoonni yeroo Afaan Oromootiin jecha, himafi keeyyata barreessan qaban baay'ee dha. Isaan keessaa muraasa kanneen akka qubeessuu, yaada qindeessuu, sirna tuqaalee bakka barbaachisuutti fayyadamu dhabuu, qub-guddeessa bakka barbaachisutti fayyadamu dhiisuu, walduraaduuba yaada yookiin walta'umsa yaada eeguu dhabuu, ijaarsa himafi kan kana fakkaatan jechuun deebii yoo kennan; rakkoo yookiin hanqina barattoota kana akkamiin furuun danda'ama kan jedhuuf immoo, shaakalsiisuunfi dandeettii barreessuu addaa baasanii barsiisuun jechuun deebii kennaanii jiru.

Walumaagalatti, irra caalaan barattoota bifa walfakkaatuun Afaan Oromootiin keeyyata yemmuu barreessan rakkoo qubeessuu, sirna tuqaalee, qub-guddeessafi walta'umsa yaada eeguu akkasumas, mata duree filachuu, bifa keeyyataan barreessuu, yaada madasiisuufi

hima ijoo filachuun akka isaan rakkisuufi rakkoo kana hir'suufis shaakluu akka qaban ragaa gabatee armaan oliifi yaada barsiisonni kennaan irraa hubachuun danda'ameera.

Gabatee: (6). Kaka'umsaa Ofiitiin Mata-Duree Filatanii Barreessuun Wliif gulaaluu Barattootaa

Safartuu									
Gaaffii	M/B	Eeyyee		Lakkii		Al tokko tokko		Ida'ama	
		Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%	Lakk	%
yemmuu Afaan Oromootiin barreessitan barreeffamni kee hanqina qabaachuufi dhabuu isaa hiriyyaa kee waliin waliif ni	WCST	19	28	25	37	23	35	67	100
	GST	3	25	5	42	4	33	12	100
	Ida'ama	22	28	30	38	27	34	79	100

Hiika:- M/B=Mana barumsaa WCST=Waxee Ciimoo Sadarkaa Tokkoffaa,

GST= Gaasaraa Sadarkaa tokkoffaa,

Aakka ragaa gabatee 6ffaa agarsiisutti, barattoonni ofii keessan mata-duree barbaaddan irratti barreessuun isa barreessitan hiriyyaa keessan wajjiin walii gulaaltan beektuu? jedhuu mirkaneeffachuuf gaaffii gaafatameef deebii barattoonni kennaan barattoota Mana Barumsa Waxee Ciimoo sadarkaa tokkoffaa 19(%28)fi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 3(%25) walumaagalatti, barattoonni 22(%28) ta'an mata duree barbaannee filannee ni barreessina garuu, isa barreessine hiriyaan keenya akka nu sirreessuuf waljijjiirree hin beeknu jechuudhaan yaada isaan yoo ibsanii, barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo25 (%37)fi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa 5 (%42) walumagalatti, barattoonni 30(% 38) ta'anis mata-duree filannee barreessinee walii sirreessine hin beeknu jechuudhaan deebii isaanii kennanii jiru. Barattoonni Mana Barumsa Waxee Ciimoo23 (%35)fi barattoonni mana barumsa Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa 4(%33) walumaagalatti, barattoota 27(%34) ta'an immoo,al tokko tokko yookiin hamma tokko mata-duree barbaannee irratti barreessinee isa barreessines hiriyyaa keenya wajjiin walii sirreessine nibeekna jechuun deebii isaanii kennanii jiru.

Duubdeebin barattooni waliif kennaan keessatti barattoonni amala walhubachuu waan horataniif, miirri ofitti amanamummaa isaanii kan olguddisuudha. Akkasumas, akka barattoonni barreeffama isaanii keessa deebi'anii madaalaniif kara bana. Kanaaf, barattooni dogoggora waliif soroorsuu bu'aa guddaa qabaachuu isaa nama hubachiisa

Akka waliigalaatti, yaada barattoonni kennaan irraa kan hubannuu, irracaalaan barattootaa mana barumsa lamaanuu bifa walfakkaatuun mata duree filatanii kan hin barreessinefi barreeffama barreessan irra deebi'an ilaalun kan walii gulaalan/sirreessan hin beekne ta'uu nu hubachisa. Kun immoo, barattooni, barreeffama barreessuuf fedhii dhabuu isaan mul'isa.

4.2.3. Qaaccessa Bargaaffilee Banafi Ibsaa Isaa

I. Bargaaffiin barattootaaf dheeyatee keessaa inni biraan Afaan Oromootiin barreessuuf hanqina ykn rakkoo qabda yoo ta'e maddi isaa maal ta'uu danda'a jettee yaada? Gaaffii jedhuuf deebii barattoonni kennaan haala armaan gadiin dhiyaataniiru. Eeyyee hanqina ni qabna. Maddii isaas,

- ✓ dandeettii barreessuu fooyyeffachuuf Xiyyeeffannoon itti kennu dhabuu,
- ✓ Irra deddeebi'an shaakala gahaa taasisuu dhabuu,
- ✓ Fedhiifi kaka'umsa barreessuu irratti dhabuu,
- ✓ Afaan oromoo salphaadha jedhanii yaaduu,
- ✓ Barsiisonni dandeettii kanaaf xiyyeeffannoo kennuunnu barsiisuu dhabuufaa jechuun deebii laataniiru.

Yaaduma kana ilaalchisee afgaaffiin barsiisotaaf gaaffii 8ffaa irratti dhiyaate maddi dogoggoran barreessuu barattoota maal fa'i? kan jedhuuf deebii barsiisonni laatan:-

- Sadarkaa gad-aanaati barsiisonni Afaan kanaan osoo hin leenji'iin ykn beekumsaa fi mala barsiisuu Afaanichaa hin gonfatin barsiisuu.
- shaakala gahaa taasisuu dhabuu,
- Dandeettii barreessuuf xiyyeeffannoo kennuu dhabuu,
- fedhii dhabuu,

Akka yaada armaan olirraa hubatamutti barattoonni baayyeen yemmuu Afaan Oromootiin barreessan rakkoo ykn hanqina akka qabaniifi madda hanqina isaanis yoo

ibsanii, maddi rakkoo dandeetti barreessuu barattoota kun bala'aafi qaama hedduu kan ilaallatu ta'uu isaati. Kun immoo xiyyeeffannaa qaamota hunda kan barbaadu ta'uun isaa kan wal nama gaafachiisuu miti. Kanaafuu, barsiisotas ta'e qaama dhimmi kun ilaalu hundi madda hanqina Afaan Oromootiin barreessuu barattoota kana irratti hojichuu baanaan waan Afaan Oromootiin barreessanii dubbisaa biraan gahan kaayyoo barbaadame dhisee ergaa biraa dabarsuu danda'a.

II. Afaan Oromootiin barreessuu keessatti hanqinni yoo mul'ate rakkoo maalii fida jettee yaada? gaaffii jedhuufis barattoonni Mana Barumsaa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa Kutaa Torbaffaa iddattoon filataman yoo yaada isaanii lafa kaahan

- Hiika jechootaa waan jijjiiramuu danda'uuf ergaa dabarsuu barbaadame hir'uu taasisa.
- Namni dubbisu waan rakkachuu danda'uuf barreeffamichaan hin hawwatamu.
- Guddina afaanichaatiif gufuu ta'uufi kan kan fakkaataan akka ta'an deebii kanaan jiru

Dabalaatan afgaaffiin barsiisotaaf gaaffii 9ffaa irratti dhiyaate Afaan Oromootiin barreessuu keessatti hanqinni ykn dogoggorri mul'atu rakkoo akkamii fidu danda'a jettee yaada? gaaffii jedhuuf barsiisonnimana mana barumsaa lamaanii yaada walfakkaatuu lataniiru. Barattoonni/ namoonni sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii hin barreessan tanaan:-

- Barumsa irratti dhiibba fida,
- Walqunnamtii irratti rakkoo uuma,
- Ergaa darbu sana hir'uu taasisa,

III. Rakkoowwan Afaan Oromoon barreessuu keessatti si mudatan fooyyeffachuuf wantoota gochuu qabdu ibsi kan jedhuuf barattoonni manneen barnoota lamaanuu deebii walfakkaatu kan laatani yoo ta'u innis:-

- Xiyyeeffannoo itti kennuun sirna barreeffama Afaan Oromoo eeganii barreessuu akka qaban,
- Irra deddeebi'an shaakala walirraa hin cinee gochuu,
- Kitaabilee addaa addaa dandeettii kanaaf tajaajilan dubbisuu,

- Mataduree adda addaa irratti barreessuun hiriya waliin wal sirreessuun wal shaakalsiisuu,
- Barreessuuf kaka'umsaafi fedhii qabaachuu,

Dabalatanis, afgaaffii gaaffii10ffaairratti barsiisotaaf dhiyaateen Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinaalee barattoota qunnaman furuuf yaaliin taasifte jira? Yoo jiraate maal fa'i? kan jedhuuf barsiisonni lamaanuu eeyyee jechuun deebii kennaaniiru. Akkamitti? kan jedhuufis barsiisan Mana Barumsaa Waxee Ciimoofi barsiiftuun mana Barumsaa Gaasaraa kutaa 7ffaa Afaan Oromoo barsiisan hanqina barattoota kana furuuf:-

- Nufii tokko malee akka irra deddeebi'anii shaakalaan gochuu,
- Dandeettii kana sirriitti barsiisuufi waan isaan barreessan sirreessuun bakka isaanii dogoggoranitti irra deebi'anii hubachsuu
- Kitaabilee addaa addaa dandeettii kanaaf tajaajilan akka dubbisan gochuu,
- deeggarsa walii kennan gochuu,
- Barreessuuf kaka'umsaafi fedhii akka qabaatan kakasuu,
- Salphisanii ilaalu dhisuufaan furuu yaalla jechuun yaada isaaniikennanii jiru

Walumaagalatti, barattoonni dandeetti barreessuu gonfachuu kan danda'an barnootaa isaanii keessatti carraan shaakala osoo walirraa hin cinnee itti fufiinsan barreeffama barreessuun battalummatti hojiin barreeffama isaanii hordofamee dogoggorrifi sirrummaan isaanii adda bahe, dogoggorri isaan waliin oolee buluun baratamee qaama beekumsa isaanii akka akka hin taane sirreeffamnifi duubdeebiin shaakala barreessuu isaanii cimsu kennamuuf qaba.

4.2.2. Qaaccessa Dandeettii Barreessuu Kitaaba Barataa Kutaa 7ffaa Sakatta'uu

Qorataan kitaababarataa Afaan Oromoo kutaa 7ffaa sakatta'uundandeettii barreessuu gahaaqabaachuufi dhabuusaa addaan baasuuf gabatee armaan gadii keessatti boqonnaa boqonnaadhaan dandeettiiwwan kaawwan waliin walbira qabe xiinxalee jalatti ibsa itti laate jira.

Gabatee: (7) Xiinxala Haala dhiyaanna dandeettiiwwan Afaanii afran Kitaaba Barataa
Afaan Oromoo kutaa 7ffaakeessatti dhiyaatan.

Boqonnaa	Dandeettii barreessuu		Dandeettii dubbisuu		Dandeettii dhaggeeffa chuu		Dandeettii dubbachuu		Ida'ama	
	Lak	%	Lak	%	Lakk	%	Lakk	%	Lak	%
1.Uumama Dinqisiifachuu	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
2.Karoora Maatii	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
3.HIV/AIDSfi Rakkoolee Hawaasummaa	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
4.Artistoota Oromoo Bebbeekamoo	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
5.Bishaan	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
6.Jireenya Hawaasummaa	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
7.Araada	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
8.Jaalala Biyyaa	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
9.Dhukkuboota Daddarboo	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
10.OgWalaloo	3	%25	6	%50	1	%8	2	%17	12	%100
Ida'ama	30	%25	60	%50	10	%8	20	%17	120	%100

Akka ragaan gabatee 7ffaa kun mul'isutti, dandeettiiwwan afaanii afran kitaaba barataa Kutaa Torbaffaa boqonnaa tokko hanga boqonnaa kudhanii keessatti bifa adda addaatiin dhiyaatani jiru. Haalumaa kanaan, boqonnaa tokkoffaafi lammaffaa kitaabichaa keessatti dandeettiin barreessuu 3 (% 25), dandeettiin dubbisuu 6(%50), dandeettiin dhaggeeffachuu 1(%8) fi dandeettiin dubbachuu 2(%17) dhiyaatan jiru. Ragaa gabatee armaan olii akka mul'isutti, dandeettiiwwan afaanii afran boqonnaa tokkoffaafi lammaffaa keessaatti xiyyeeffannoon guddaan kan itti kenname dandeettii dubbisuufi barreessuuf ta'usatti. Kanaafuu boqonnaan tokkofi lama dandeettii barreessuu shaakaklsiisuuf dandeettii dubbisuutti aanee argama. Kunis, xiyyeeffannoon itti kennamu isaa mul'isa.

Boqonnaa sadaffaa, afraffaafi shanaffaa keessattiis haaluma walfakkaatuun, dandeettiin barreessuu 3 (% 25) dandeettiin dubbisuu 6 (% 50) dandeettiin dhaggeeffachuu 1(% 8) fi dandeettiin dubbachuu 2 (% 17) boqonnaa kanneen keessattis haali facaa'iinsa dandeettii

barreessuu dandeettiiwwan dhaggeeffachuufi dubbachuu waliin walbira qabame yoo madaalamu gahaa ta'usaa hubanna.

Boqonnaa jahaffaa, torbaffaafi sadaffaa keessattis dandeettiin barreessuu 3(% 25), dandeettiin dubbisuu 6(% 50), dandeettiin dhaggeeffachuu 1`(% 8)fi dandeettiin dubbachuu 2(% 17) dha. Boqonnaa kana keessaattis dandeettiin barreessuu dandeettii dubbachuutti aanuun sadarkaa lammaffaa irratti argama. Kana jechuun dandeettiin kun dandeettii barreessuu shaakalsiisuuf xiyyeeffannoon itti kennameera jechuudha

Boqonnaa hafan lamaan keessattis, akkuma gabatee irraa hubatamu bifuma wal fakkaatuun dandeettiin barreessuu 3(%25), dandeettii dubbiisuu 6(% 50) dandeettii dhaggeeffachuu 1(%8) fi dandeettiin dubbachuu 2(%17) yoo ta'u; kitaabni barataa Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa boqonnaalee kana keessattis dandeettii barreessuu shakaalsiisuuf xiyyeeffannoon kan dhiyaatan ta'usaa gabatee armaan olirraa hubachuun danda'ameera. Yaanni barattoonifi barsiisonni bargaaffiifi afgaaffii keessatti laatan kanuma mirkaneesse. Haaluma kannaan, akkuma gabateen armaan olii nuti agarsiisutti boqonnaawwaan tokkoffaa hanga kurnaffaa keessatti haalli faca'iinsa dandeettii barreessuu kitaaba barataa Kutaa Torbaffaa keessatti dhiyaate dandeettiiwwan dubbachuufi dhaggeeffachuun walbira qabame yoo ilaalamu barattoota shaakalsiisuuf baay'ee fooyyee ta'usaa namatti mul'sa.

Haalumaa kannaan dandeettiiwwan afaanii afran boqonnaalee kurnan keessaattii 120 dhiyaatan keessaa yoo walbira qabne ilaallee dandeettiin barreessuu 30 (% 25), dandeettiin dubbisuu 60(% 50), dandeettiin dhaggeeffachuu 10(% 8)fi dandeettiin dubbachuu 20 (%17) walumaagalatti, dandeettiiwwan afaanii afran kitaaba barataa Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa keessatti dhiyaatan 120 keessaa dandeettiin barreessuu 30(% 25) qofa ta'usaa ragaan gabatee armaan olii nuti agarsiisa. Akka ragaan gabatee 12ffaa armaan olii mul'isutti, dandeettii barreessuu dandeettii dubbisuun waliin walbira qabame yoo madaalamu xiqqaa ta'uu isaati. Dandeettiiwwan dhaggeeffachuufi dubbachuu keessattii dhiyataniin walii bira qabame yoo madaalamu garuu gigaalonni dandeettii barreessuu shaakalsiisuuf dhiyaatan hanga tokko gahaa ta'usaa mul'isa.

Dhumarratti, afgaaffiin gaaffii 7ffaa irratti barsiisotaaf dhiyaate waliigala waa'ee dandeettii bareessuu irratti yaada qabdan gabaabinaan yaada akka kennan yoo gaafataman, barsiisonnilamaanuu yaadamataa isaanii kan kennan ta'ee, kunis, barsiisaan Mana Barumsa Waxee Ciimoo sadarkaa tokkoffaa barsiisandandeettiinbarreessuu shaakala barbaada. Garuu, ani dandeettii kana irratti yeroo baay'ee hin fudhadhu. Sababnisaa, yeroo gahaa waan hin argannef. Kanaafuu, dandeettiin kun akka haalaan barsiifamuuf akkuma meeshaalee barnootarraatti dhiyaate yeroon gahaan osoo jiraatee dandeettii kana akka barattoonni gabbifatan gochuun ni danda'ama. Itti dabalees, dandeettiin barreessuu dandeettiiwwan jiran keessaa ulfaataadha. Akkainni ulfaatu kan taasissee Afaan Oromoo keessatti namni kamiyyuu akka ofiisaa sagaleessutti barreessa waan ta'eef namni haala walfakkaatuufi yeroo walfakkaatu keessatti barachuu waan hin dandeenyeef barsiisaas ta'ee barataan dandeettii kana dandeettii kaawwan caalaa xiyyeeffannoo kennuuf qabu jechuun yaada isaa kennee jira. Barsiistuun mana barumsaa Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaas dandeettiin barreessuu dandeettiiwwan afaanii afran keessaa isa cimaafi barachuuf yeroo dheeraa fudhatudha. Kanaafuu, barachuufis ta'ee barsiisuuf dandeettii baay'ee ulfaata waan ta'eef, xiyyeeffannoon itti laatamee fooyya'uu kan qabu ta'uusaa ibsite jirti.

Walumaagalattii, qaaccessa qormaata, bargaaffii, afgaaffiifi sakatta'insa dokumantii dhiyaatan kanneeniirraa wanti hubatamu danda'u, barattoonni dandeettii barreessuutiin hanqina qabaachuu, akka barattoonni dandeetti barreessuu shaakalaniif deeggersiifi hordoffiin gama barsiisatiin godhamuuf baay'ee laafaa ta'uudha. Kun immoo, akka barattoonni dandeetti kana hin gabbifaneef gufuu ta'a. Kana malees, fedhiifi kaka'umsa barattoonni dandeettii kana gabbifachuuf qaban laafaa taasisa. Rakkoon kun haala kanaan itti fufnaan rakkoo hammaataa waan tahuuf, barsiistonnis ta'e qaamni dhimmi kun ilaalu hundi rakkoo kana akka salphaatti ilaaluurraa of qusachuun furmaata barbaaduu qaba.

Boqonna kana keessatti akkuma waliigalatti, qaaccessa odeeffannoo barattoota iddatteeffamaniifi barsiisota mana barumsa waxee ciimoo fi Gaasaraa sadarkaa tokkoffaa kutaa 7ffaa Barnootaa Afaan Oromoo barsiisanirraa faunaanname akkasumas sakatta'insa meeshaalee barnootaa kutaa kanarraa funaannametuu keessatti walduraaduubaan dhiyaatee hiikame.

Boqonnaa Shan: Guduunfaafi Yaada Furmaataa

Qorannicha ilaalchisee, boqonnaa kana jalatti guduunfaafi kallattii yaanni furmaataa itti kennamu walduraa duubaan dhihaatanii jiru. Ragaleen xiinxalamaniifi qabxiileen ijoo qorannicha keessatti argaman guduunfaa jalatti dhiyaatan jiru. Akkasumas, dhiima qorannichi irratti geggeeffame ilaalchisee, ragaan odeef-kennitootarraa argame xiinxalame rakkoolee keessatti mul’ataniif yaanni furmaataa eeramee jira.

5.1. Guduunfaa

Qorannoon kun Godina Baalee Aanaa Gaasaraa Mana Barumsaa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa Kutaa Torbaffaa irratti yoo xiyyeeffatu; kaayyoon qorannoo kanaa inni guddaan hanqina barattoonni manneen barnoota Magaalaa Gaasaraa Kutaa Torbaffaa Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaban xiinxaluun yaada furmaata ka’uudha.

Maddoota oddeeffannoo qorannoo kanaa godhachuun qorataan kan fayyadame madda ragaa tokkoffaa barattoota Mana Barumsa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkooffaa Marsaa Lammaffaa Kutaa Torbaffaa baratanfi barsiisota Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa manneen barnoota kanneeniitti barsiisan yoo ta’an, iddattoon qorannoo kanas kallattiin barattoota kutaa 7ffaa manneen barumsa lamaanitti baratan dhirri 121 durba 104 ida’ama 225 keessaa mala carraa tasaa salphaan (siple random sampling) tti gargaaramuudhaan % 35 kan ta’an barattoota dhira 42 durba 37 ida’ama 79 ta’andha. Inni biraa akka madda ragaa tokkoffaatti kan fudhataman barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 7ffaa manneen barumsaa lamaanitti barsiisan, dhirri 1 durba 1 waliigalatti barsiisota 2(Lama) mala miti-carraa ammargeetiin filamanii odeeffannoon irraa sassaabameera. Qorataanis kaayyoo qorannichaa galmaan gahuuf meeshaalee funaansa ragaa kan akka qormaata, bargaaffii barattootaa, af-gaaffii barsiisotaa akkasumas kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7ffaa akka madda ragaa lammaffaatti sakatta’a dokumantii fayyadamuun odeeffannoon walitti qabamee xiinxalamee jira.

Akka waliigalaatti ragaaleen sassabaman kunniin dhimmoonni isaan irratti xiyyeeffatan:- akaakuu hanqinaalee dandeettii barreessuu irratti barattoonni qaban, madda hanqinaalee dandeettii barreessuu barattootaa, miidhaa hanqinaalee barattoonni dandeettii barreessuu

irratti qaban fiduu, qophii sirna barnootaan walqabatee dhihaanna gilgaalota shaakala dandeettii barreessuu barattootaa barsiisuuf qophaa'aniifi shaakala barattoonni adeemsa baruu-barsiisuu keessatti dandeettii barreessuu isaanii gabbisuuf godhamefi gaheen barsiisonni dandeettii barreessuu barattootaa barsiisuu irratti qaban yoo ta'uu; ragaaleen kunniin mala makaa gargaaramun gadi fageenyan xiinxalamaniiru.

Xiinxala ragaalee mala adda addaattiin madda garaagaraa kanneen armaan olitti ibsaman irraa sassaabamanii qaacceffaman kanneen irraa wanti hubatamu dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu barattootaa, keessayyuu irraawwaatama qorannoo kanaa kan ta'an barattoota kutaa 7^{ffaa} manneen barumsaa magaala Gaasaraa Waxee Ciimoofi Gaasaraa Sadarkaa Tokkoffaa Marsaa Lammaffaa, baratan ilaalchisee hanqinaalee hedduu kan qaban ta'uu isaati. Akka argannoon qormaata, bagaaffiifi afgaaffii qaamota dhimmi ilaallatu agarsiisutti rakkooleen duraaduubaan dhiyaataniiru.

- Haniqina Qubeessuu: -Qaacceeffama raawwatame irra akka hubatametti barattoonni irraa caalaan isaanii seera barreeffama Afaan Oromoo addaan baasanii kan hin beekne ta'uun qubeessuurratti baay'een isaanii hanqina akka qaban qaacceeffamni ragaa qormaata barattootairraa argameen hubatameera.
- Barattoonni manneen barumsaa kanatti kutaa 7^{ffaa} barachaa jiranSirna tuqaalee bakka barbaachisutti fayyadamanii barreessuu dhabuu ragaa barattootairraa argameen mirkana'eera.
- Hanqina itti fayyadama qub-guddeessaa: - Barreeffama barattoota kana irraa kan hubatamu barattoonni qub-guddeessaatti haalaan fayyadamuurratti hanqina baay'ee akka qaban ragaa barattootaa irraa hubachuun danda'ameera.
- Keeyyata sirrii barreessuu dhabuu:-keeyyata, hima ijoofi gargaartuu, walta'insaafi tokkummaa keeyyatichaa sirriitti eeguun barreessuu dhabuuragaa barattootarraa argame nama hubachisa.
- Barattoonni manneen barumsaa kanatti kutaa 7^{ffaa} barachaa jiran dandeettii barreessuutti fayyadamuun yaada isaanii ibsachuu fedhii kan hin qabnefi barreessuu akka hin dandeenye ragaa barattoota irraa argameen mirkanaa'eera.
- Barsiisonni manneen barumsichaa barattoota isaanii barreessuu shaakalsiisuufi barreeffama barattoonni shaakalanillee soroorsuufi duubdeebii kennuurratti

deeggarsi isaan godhan laafaa ta'uun qaaccessa ragaa barattoota fi ragaa barsiisota lama irraa argameen hubachuun danda'ameera.

Maddi Rakkoo Dandeetti Barreessuu Barattoota Kanaas Ida'ama Rakkoolee Qaama Hedduu Ta'ee: -

- ✓ Barsiisonni sadarkaa gad-aanaatti Afaan Oromoo barsiisan akaakuu barnoota ittiin leenji'aniin ala barsiisuufisirna barreeffama Afaan Oromoo ilaalchisee beekumsafi mala barsiisuu barnootichaa gonfachu dhabuu
- ✓ Fedhiifi kaka'uumsa dhabuu barattootaa,
- ✓ Barsiisonni akka barattoonni mata duree adda addaa filatanii barreessan gochuu dhabamuu
- ✓ Barsiisonni barattootaaf shaakala gahaa sadarkaan kennuu dhabuu.
- ✓ Barattoonis xiyyeeffannoo itti kennuun shaakala walirraa hincine taasisuu dhabuu,
- ✓ Irra caalaan barattootaa barnoota Afaan Oromoo akka barnoota saphaafi akkuma dubbachu danda'anittiafaanichaan barreessuu nibeekna jechuun ilaalcha gadi aanaa qabaachuu

Hanqinaaleen Afaan Oromootiin Barreessuu Keessatti Mul'atan Kun Rakkoo Akkamii Fidu?

- ✓ Hiika waan barbaadame sanaa jijjiiruu danda'a,
- ✓ Barumsa irratti dhiibbaa fiduu danda'a,
- ✓ Ergaa darbu sana hir'uu taasisuu danda'a,
- ✓ Akka namni barruu Oromoo hin dubbisneef danqaa ta'a
- ✓ Adeemsa keessaa sirna bareeffama afaanii laaffisaa deemuun guddina afaanichaatiif gufuu ta'uun quucarsa.

5.2. Yaboo/Yaada Furmaataa

Yaanni furmaataa guduunfaa taasifamerratti hundaa'uudhaan akka armaan gadiitti dhihaatee jira.

- ❖ Barsiisonni barattoota sirriitti qubeessuu hin dandeenye addaa baasuun seera qubeessuu irra deebi'aniigadi fageenyaan shaakalsiisuun ga'uumsa isaanii osoo fooyyeessan gaarii ta'a.
- ❖ Barattoonni kutaa gad-aanaarraa jalqabanii dandeettii barreessuu cimsachuuf osooshaakala walirraa hincinne taasisaanii gaarii ta'a.
- ❖ Maatiin barattootaas akka barattoonni dandeettii barreessuu gabbifataniif osoo mana barumsa waliin ta'uun hordoffii taasisanii gaarii ta'a.
- ❖ Dandeettiin Afaan Oromootiin barreessuu barattootaa kun rakkoo cimaafi bal'ina qabu waan ta'eef, qaama dhimmi kun ilaalu hundi kana bu'uura godhachuudhaan dhimma kana ykn kanaan walitti dhufeenya qaban irratti qorannoon gadi fageenyani geeggeeffamu qaba.
- ❖ Basiisonni yeroo yeroodhaan barreeffama barattoonni barreessan ilaaluun duubdeebii laachuu qabu.
- ❖ Walumaagalatti, hunda caalaa bakki guddaan kan itti kennamuu qabuu xiyyeeffannoo barattoonni dandeettii barreessuu irratti qabaniif ta'ee, qaamni gahee qabu hundi barattoonni bifa addaatiin barbaachisummafi faayidaa dandeetti barreessuu gadi fageenyaan hubatanii ykn barataniifedhiifi kaka'uumsa keessoo isaanii akka qabaatan gochuun barbaachisaadha.

Wabii

- Abbaraa Nafaa (gul.).(1995).*Caasluga Afaan Oromoo*.Jildii 1.Finfinnee: Komishinii Aadaafi Turiizimii Oromiyaatti Gumii Qormaata Afaan Oromoo.
- Abiy Zegeyeand (etal.). (2009).*Introduction to Research Methods*: Preparatory Module ForAddis Ababa University Graduate programs, Graduate students, and Research office AAU
- Addunyaa Barkeessaa.(2011). *Akkamtaa*. Qorannoo Hujoo. Finfinnee: Far East trading press.
- _____ (2014). *Sanyi Jechaafi caasaa isaa*. Finfinnee. Mega.
- Alamirew G/Mariam (PhD).(2008). College Writing Skills.Areferance and Practice Book For Sophomore. Engilish.Addis Ababa
- Amsaaluu Admaasuu (2008) “Xiinxala Rakkoolee Afaan Oromootiin Barreessuu Barsiisotaa: Mana Barumsaa Sadarkaa 1ffaa Marsaa Duraa Aanaa Ammayyaa irrattiKan Xiyyeeffate.” AAU: MA Thesis (Unpublished).
- Balaay Shifarraa. (2007). “Dandeettii Barreessuu Gabbiffachuu keessatti Rakkoowwan Barattoota kutaa Mana Barumsa Sadarkaa Qophaa’ina Shaambu mudatan.” AAU: Un published MA Thesis.
- Beekaan Gulummaa. (2015).*Tuujauba*. Saayinsiifi Dandeettiwwan Afaanii. Finfinnee: Elleni.p.p.plc
- Broughten, G. (1993).Teaching English as a second Language.Rutledge: London and New York.
- Brown, H.D. (1994). Principles of Language Learning and teaching.San Francisco: Prentice holl.
- Byrne D. (1988).*Teaching writing skills*.London: Long man.
- Calvino, Italo. (1982). The use of Literature. San Diego,A Harvest Book.
- Cohen, L.Manion, L and Morrison, K (2000). *Research Method in Education*. Edition London and New York: Routledge.
- Chohen, A and Cavalcanti, C (1990) “What does time busy? *ESL* Student performance on home Versus Class Composition,” In B.Kroll (ed) pp.155-176
- Cullingford, C. (1995) *The Effective Teacher New York*: Wellington house.

- Daani'eel Guddinaa (2007). "Xiinxala Gahinaafi Hanqina Barreeffama Barattoota Afaan Oromo kutaa11^{ffaa}: Haala Mana Barumsaa Qophaa'ina Waadaraa."AAU: Un Published MA Thesis.
- Dastaa Dassaaleny. (2013). Bu'uura Qorannoo.Far East Trading Plc.
- Diyanni, R. and Hoyll, P.(1998). *The Scribner Hand Book for Writers*, 2nd ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Dayanni, R and Pat, C.H. (1998). *The scribner Hand Book for writers* (2nd ed.) Ally nana bacon: Aviacom Campany.
- Fedhaaa Nagaasaafi Abarraa kaasaayee (1996) "Barnoota Afaan Oromoo Koollejjiiif, (Hidhaa Lmmaffaa). Adaamaa, Muummee Afaan Oromoo.
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Subii*: Bu'uuraalee OgbarruuOromoo: Finfinnee: Subii printing press.
- Fergus,M. (1983).*Spelling improvement: a program for self instruction*: (4th ed): Newyork Mc graw-Inc
- Elbow, P. (2000). Every One Can Write. New York: oxford university press.
- Geetaachoo Rabbirraa. (2009).*Furtuu*. Seer luga Afaan Oromoo kutaafi .Finfinnee: Kuraz International Publishing Enterprise.
- Geettoo Dhufeera.(2012).”Rakkoo Dogoggoraan Qubeessuu Afaan Orom Waajjiraalee Mootummaa aannaa Gaasaraan qaban.”AAU: Unpublished.MA
- Glencoe. (2001). *Writers Choice: Grammar and Composition (V-II)*. Texas: Glencoe MC graw Hill companies Inca.
- Greenbaums and Nelson G. (2002).*Introduction to English Grammar*.Second (edt), Longman: Pearson Education Ltd.
- Harmer, J .(1991). *The practice of English Language Teaching* London: Long Man
- Hedge, T. (1988).*Writing.Oxford*: Oxford university press.
- Holliday, M.P. (1991).*Spoken and Written Language.Oxford*: Oxford University press.
- Jordan, R.R. (1990).Advanced writing skills.London: Long man Group Ltd.
- Keh, C. (1990). “*Feedback in the writing process: Amodel and methods for implementation*,” ELT Journal,44/4, pp.294-304.
- Kelly, W. (1998). *A guide Better Writing*.New York: Borristol Community college.

- Kelly, M.J. and Deborah, L.L. (1998). *Odssey: Aguide to Better Writing* Allyn Boston: Aviacoe campany.
- Kothari, C.R. (2004). *Research Methodology. Methods and Techniques*, (edt), India: New Age International Ltd.
- Langan, J. (1985). *College writing skills with Reading*. New york. MC Graw Hill.
- Larsan-Freeman, D. (2001). *TeachingLanguage: Form Grammar to Grammaring*. Boston, MA: Heinle & Heinle. London and New York: Routledge
- Lazar, G. (1993). *Literature and Language Teaching: A guide for Teachers and trainers*. Cambridge: CUP.
- Leki, (1989). *Academic Writing: Techniques and Tasks*. New York: St. Martins press.
- Leench, G. (1990). *Seemantics: The study of m meaning*. London: Penguin Books.
- LittleWood, W.T. (1986) *Foreign and Second Language Learning. Language Acuasition Research and Its Implication for the classroom*. Cambridge: Cambridge university press.
- Mangelsdorf, K. (1992). "Peer reviews in the *ELT Composition Class room*: What do the students think?" *ELT Journal*. Vol. 46(1-3) pp.274-281
- Marsen Sky. (2003). "Business writing". *Journalism Author ship*. London: Mac millan press.
- MC. Donough, J and Shaw (1993). *Materials and Methods in Engilish language Teaching*. Oxford: Bluck Well publisher's ltd.
- Misgaanuu Gulummaa. (2012). *Kattaa: Ogummaa Barreessuu*. Finfinnee: Mega printing press.
- Morrissey, M. (1983). "Toward A Grammar of Learners Error." IRL. 21/3. pp.
- Norrish (1983). *Language Learners and Their Errors*. London Maximilian: Publishers Ltd.
- Nunan, D.. (1992). *Research method in language teaching*. Cambridge: Cambridge university press
- Palmer, F.R (1988). *Semantics 2nd Edition*. Cambridge: Caambridge University Press. Pergamon Press. Phillips, D.C. (1995). "The Good the Bad the Ugly: The many Face of Constructivism." Educational Research.
- Pincas. (1982). *Teaching English Writing*. eds. Manica Vincentan Ryer, H. Flavel, London: Macmillan Pub. Ltd Printing press.

- Raimes, A. (1983). *Techniques in Teaching Writing*. Oxford: Oxford University Press.
- Rao, P. (2006). *High School English Grammar and Composition*. New Delhi: Rom Nagar.
- Richard, J.C. (1990). *Error Analysis Perspective on language Acquisition*. London: Longman Group UK Ltd.
- Robitaille, J. and Connelly, R. (2002). *Writers Resources: From Paragraph to Essay*. Boston: Heinle, a Division of Thomson Learning, Inc.
- Siisaay, M. (2002). *Introduction to Writing Skills*. Addis Ababa: Berhanena selam printing Enterprise.
- Siisaay Siyyum. (2008). "Xiinxala wantootaa dandeettii barreessuu barattoota Afaan Oromoo kutaa 11ffaa irratti sababa ta'an" AAU: Unpublished. MA Thesis.
- Shimallis Laggasaa. (2015). "Sakatta'a Rakkoolee Afaan Oromootiin Barreessuu: Waajjiraalee Mootummaa qaban xiinxaluu" AAU: (Kan hin maxxanfame).
- Tafarii Ayyaanaa. (1998). *New Systematic Book Series*. Finfinnee: Aste Nega Published.
- Waanee Bashaa (1996). *Seer-lugaa Afaan Oromoo*. Finfinnee: Far-East Trading press Plc.
- Widdoson, M.G. (1985) *Teaching Language as Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- White, R.V. (1980). "Academic Writing Process and product," *ELT Document*. Vol.127. pp. 5-16
- White, R.V. (1988). *Teachers written English*. London: Heineman Educational Books Ltd
- Zoltan, D. (2007) *Research Method in applied Linguistics. Quantitative, qualitative and Mixed Methodologies*. Oxford: Oxford university press. Document Reproduction service NO: Ankara
- ክፍላሠብተሚያ ፲፱፻፱፻፳፭፡፡ "የአስረአንደኛ ክፍል ተሚያዎች ሀሳባቸውን በፅሁፍ መግለፅ ችለዋል፡፡
 (የሁለተኛ ደግሪ መጻሕፍት፡፡ (የልታተሙ)
 ተስፋዬሽዋዬ፡፡ 1986፡፡ አንብቦ ሚዳትና የጻፉት ለታተሙበት፡፡ አዲስ አበባ፤ ት. መ. ም. ም. ድ.
 የለው አዳው መ/ዶ/ር፡፡ 2006፡፡ የፖለቲካ መረጃ ሪፖርትና አተገባበር፡፡ አዲስ አበባ፤ አልፋ አታሚኖች.

DABALEE –A1

YUNIVARSIITII FINFINNEEKOLLEEJJII NAMUMMAA QORANNOO AFAANOTAA JORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO HOGBARRUUFII FOOKLOORII

Qormaata Barreeffamaa Barattoota Kutaa Torbaffaaf Qophaa’e

Jaallatamtoota Baraattootaa,

Dhimmi qormaata kanaa, Hanqina dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu barattootaa ilaalchisee odeeffannoo barbaachisuu walitti qabachuudha. Kanaaf, gaaffiileen qormaata kana keessatti, qorannoo kana geggeessuudhaaf odeeffannoo argamsiisuu danda’u jedhamanii kan yaadamanidha. Waan kana ta’eef, gama keessaniin gaaffilee kana shakkii tokko malee deebii dhugaafi qabatama ta’e akka kennitaan kabajaan isiin gaafadha. Gaaffiileen kunnin hunduu qorannoo kanaaf walqixa barbaachisoo waan tahaniif tokkoo isaa osoo hin barreessin yookin osoo hin hojjetin irra darbuun bu’aa qorannicha hunda miidha waan ta’eef gaaffilee hund hojjechuu qabdu

. Hub:-Maqaa keessan barreessuun hin barbaachisu.

Deeggarsa gootaniif galatooma!!!

Kutaa 1. Oddeeffannoo Dhuunfaa

1. Saala: - Dhiira ☐ Dhalaa ☐ 2. Umurii: - Waggaa 13-16 ☐ 16 oli ☐

Kutaa 2:- I. Jechootaa siif dubbifamu dhaaggeeffachuun saffisaa, sirrummaafi ibsaanykn sirna baeffama Afaan Oromoo eeguun barreessi.(10’)

- | | |
|------------|---------------------------|
| 1. Baala | 6. Aannan |
| 2. Soddaa | 7. Qulqullaa’uu |
| 3. Ilma | 8. Sheek Bakrii Saaphaloo |
| 4. Daadoo | 9. Warshaalee |
| 5. Hoolota | 10. Kunuunsa Daa’immanii |

II. Himoota armaan gadiitti siif dubbifaman dhaggeeffachuun sirna barreeffama Afaan Oromoo eeguun barreessi.

1.Artisti Lammaa Guyyaa ogummaa maaliin beekama?

2.Obbo Fayyisaan ijoollee sadi qaba: Jaallannee, Tolawaaqifi Gammachuudha.

3.Safuu, arrabni isaa muka gogsa!

4.Haati raafuu funaanti; intalli asiifi achi utalti.

5.Barnoota Lammummaafi Amala Gaarii.

6.Barumsa Herreegaa Wiixata, Kibxata, Roobiifi Jimaata baranna.

7. Dibaabaan walaloo ‘Gaabbii’ jedhu dubbiseera

(Madda, Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaa)

DABALEE. A2

YUNIVARSITII FINFINNEE KOLLEEJII NAMOOMAA QORANNOO AFAANOTAA JORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO HOGBARRUUFU FOOKLOORII

Qormaata Barreeffamaa Barattoota Manneen Barnoota Waxee Ciimoofi Gaasaraa
Sadarkaa 1^{ffaa} Marsaa 2^{ffaa} Kutaa Torbaffaaf Qophaa'e

Jaallatamtoota Baraattootaa,

Dhimmi qormaata kanaa, hanqina dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu barattootaa
ilaalchisee oddeeffannoo barbaachisaa ta'e walitti qabachuun rakkoo jiruuf furmaata
babaaduuf waan ta'eef Hubachiisa: - Maqaa barreessuun hin barbaachisuu

Deeggarsa gootaniif galatooma!!!

Kutaa 1. Oddeeffannoo Dhuunfaa

1. Saala: - Dhiira ☐ Dhalaa ☐

2. Umurii: - Waggaa 13-16 ☐ 16 oli ☐

Kutaa 2: Oddeeffannoo Dandeettii Barreessuu Barattoota

Mata-dureewwan armaan gadii keessaa tokko filachuun sirna barreeffama Afaan Ormoo
eeguun keeyyataa lama hanga sadi barreessi.

1. Seenaa Jireenyaa Kee

2. Godaansa Ummataa

3. Miidhaa Bishaan Faalamaa Dhuguu

4. Faayidaa Kanniisaa

DABALEE. B

YUNIVARSIITII FINFINNEE KOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA, JORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO HOGBARRUUFU FOOKLOORII

Bargaaffii Barattootaaf Manneen Barnoota Waxee Ciimoofi Gaasaraa Kutaa 7ffaaf dhiyaate

Jaallatamtoota Baraattootaa,

Dhimmi bargaaffii kanaa hanqina dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu barattootaa ilaalchisee odeeffannoo barbaachisaa ta'e walitti qabachuudha. Kanaaf, gaaffileen bargaaffii kana keessatti hammataman, qorannoo kana geggeessuudhaaf odeeffannoo gahaa argamsiisuu danda'u jedhamanii yaadamanidha.

Hub:- Maqaa barreessuun hin barbaachisuu

Deeggarsa gootaniif galatooma!!!

Kutaa 1 Oddeeffannoo Dhuunfaa

1. Saala:- Dhiira ☐ Durba ☐
2. Umurii:-Waggaa 13-16 ☐ 16 oli ☐

Kutaa 2.Oddeeffannoo dandeettii barreessuu barattoota

1. Dandeettiwwan afaanii keessaa, Afaan Oromoo keessaatti isa kamtu irra caalaatti sitti ulfaata? Maalif?

A. Barreessuu ☐ B. Dubbisuu ☐

C. Dubbachuu ☐ D. Dhaggeeffachuu ☐

Sababa filatteef gabaabsi ibsi. _____

_____.

2. Barsiisan/ttuun Afaan Oromoo si barsiisan dandeettii ati barreessuu irratti qabdu yookiin wanta ati barreessitee adda baasee sirrii ta'uu ykn ta'uu dhabuu keef yaada duub-deebii ykn sirreeffama siif kennuu?

A. Eeyyee ☐ B. Lakkii ☐ C. Darbeedarbee ☐

3. Yemmuu jechootafi himoota Afaan Oromootiin barreessitu kan sitti ulfaatuu yookiin si rakkisu irra guddaan isa kami?

A.Qubeessuu ☐ B.Sirna tuqaalee ☐ C.Qub-guddeessa ☐

D.Walta.umsa yaada eeguu ☐ E.Hundu na rakkisa ☐

Kan biros yoo jiraate_____

4. Afaan Oromootiin yemmuu barreessitu barreeffamni kee hanqina qabaachuufi dhabuu isaa hiriya kee wajjiin waliif ni gulaaltaa?

A. Eeyyee ☐ B. Lakkii ☐ C. Al tokko tokko nan beeka ☐

5. Afaan Oromootiin barreessuu hanqina ykn rakkoo qabda yoo ta'e maddi isaa maalta'uu danda'a jettee yaada? gabaabsi ibsi.

_____.

6 .Afaan Oromootiin barreessuun keessatti hanqinni yoo mul'ate rakkoo maalii fida jettee yaada?_____

7. Rakkoowwan Afaan Oromoon barreessuu keessatti si mudatan fooyyeffachuuf wantoota gochuu qabdu gabaabsi ibsi

DABALEE. C

Afgaaffii Barsiisota Afaan Oromoo Kutaa Torbaffaaf dhiyaate.

Kabajamaa/ttuu barsiisaa/stuu, odeeffannoon barbaachisaa kennuuf yeroo keessan waan na laattaniif isin galateefadha. Gaaffiilee armaan gadiitiif yaada keessan akka na kennitan kabajan isin gaafadha.

Galatoomaa!

Kutaa 1. Qajeelfama Waliigala

Maqaa Mana Barumsaa_____

Saala_____

Umurii_____

Akaakuu Barnoota ittiin leenji'an:-muummee_____Aantee_____

Muuxannoo barsiisummaa waggaan_____

Kutaa 2. Gaaffilee af-gaaffiif qophaa'e

1. Dandeettiiwwan afaanii afran keessaa dandeettiin barreessuu maaliif barattootatti ulfaata jedhama? Gabaabsii ibsi.
2. Ati akka barsiisaa/tuu tokkotti yemmuu qormaata, battaleefi hojii manaa laatu barreeffama barattoonni barreessan sirrii ta'uufi ta'uudhabuu isaa hordoofuun yaada sirreeffama yookiin duub-deebii ni kennituu?
3. Dandeettii barreessuu shaakalsiisuuf gilgalonni gahaan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7ffaa keessatti dhiyaataniiruu?
4. Afaan Oromoon barreessuu keessatti dogoggorri yoo mul'ate rakkoo akkamii fiduu danda'a jettee yaada?
5. Maddi dogoggoran barreessuu barattoota maal fa'i? Rakkoo barattoota kana akkamiin furuun danda'ama jettee yaada.?
6. Afaan Oromoon barreessuu keessatti hanqinaalee barattoota qunnaman furuuf yaaliin taasifte jira? Yoo jiraate maal fa'i?
7. Waliigala waa'ee dandeettii barreessuu irratti yaada qabdan gabaabsaa ibsa

YUNIVARSIITII FINFINNEE KOLLEEJII NAMUMMAA QORANNOO
AFAANOTAA JORNAALIZIIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO
HOGBARRUUFII FOOKLOORII

[illegible]

Waraqaa Mirkaneeffanna

Ani qorataan maqaafi mallattoo Koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta'uu, isaafi kanaan dura yuunvarsitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebaaf hin dhiyaannee ta'uu isaa, akkasumasa wabiileen qorannoo kanaaf dubbisee haala seera qabeessa ta'een fudhadhe, wabii keessattis ka'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa Qorataa: Raggaasaa Asaffaa

Mallattoo _____

Guyyaa _____